

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української та зарубіжної літератур

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Наталя Мельник

Протокол № _____

« _____ » _____ 2023 р.

Реєстраційний № _____

« _____ » _____ 2023 р.

РОМАН ІРИНИ ВЛАСЕНКО «ЧУЖІ СКАРБИ» В КОНТЕКСТІ УРОКІВ
ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ

Кваліфікаційна робота студентки факультету української філології групи УФРм-22 другого (магістерського) рівня спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова та література), додаткової спеціальності – редагування освітніх видань

Дубініної Тетяни Віталіївни

Керівник: кандидат філологічних наук, доцент **Журба С. С.**

Оцінка:

Національна шкала

Шкала ECTS _____ Кількість балів

Члени комісії _____

_____	(підпис)	_____	(прізвище та ініціали)
_____	(підпис)	_____	(прізвище та ініціали)
_____	(підпис)	_____	(прізвище та ініціали)
_____	(підпис)	_____	(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Дубініна Т. В. Роман Ірини Власенко «Чужі скарби» в контексті уроків літератури рідного краю : рукопис. Кривий Ріг, 2023. 69 с.

У кваліфікаційній роботі досліджено роман Ірини Власенко «Чужі скарби» в контексті уроків літератури рідного краю. Визначено основні особливості використання краєзнавчого матеріалу на уроках української літератури. Виконано аналіз роману «Чужі скарби» з урахуванням просторової семантики, розкрито зміст понять «локус», «топос», «хронотоп». Окреслено специфіку вивчення твору Ірини Власенко в школі та розроблено конспект уроку.

Ключові слова: література рідного краю, письменники Криворіжжя, простір, топос, локус, маркери ідентичності.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ.....	7
1.1. Основні особливості й проблеми використання краєзнавчого матеріалу на уроках української літератури.	7
1.2. Уроки літератури рідного краю – складова літературної освіти школярів.....	10
1.3. Літературна карта Кривого Рогу.....	20
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ РОМАНУ І. ВЛАСЕНКО «ЧУЖІ СКАРБИ» Й ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВИВЧЕННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	28
2.1. Роман Ірини Власенко в контексті творів про Францію й французів.....	28
2.2. Просторова семантика роману «Чужі скарби».....	42
2.3. Специфіка вивчення роману в школах Дніпропетровщини.....	52
Висновки до другого розділу	60
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	65

ВСТУП

Актуальність теми. У зв'язку з активною фазою війни в Україні чимало наших земляків виїхали до інших країн, рятуючись від обстрілів, інколи втративши все своє майно. Вони намагаються почати там нове життя, адаптуватися в чужій країні. Це проходить дуже складно, у кінцевому підсумку здається взагалі неможливим. І. Власенко у романі «Чужі скарби», який був виданий ще у 2017 році, пояснила чому так відбувається. Вирішальну роль відіграє той незримий духовний зв'язок із Батьківщиною, рідними людьми. Якщо він обірваний, втрачений, загублений, то ніякі чужоземні скарби, які знаходять емігранти, не здатні його поновити чи замінити. Чужі скарби й здобутки завжди залишатимуться чужими, тільки рідна земля надає людині наснаги, сповнює сили на подальше життя. Тож про актуальність цієї болючої для українців теми наразі годі й говорити.

Цей твір можна й необхідно вивчати у школі, зокрема на уроках літератури рідного краю. А вивчення літератури будь-якої місцевості неодмінно пов'язане із певними топосами і локусами, які фігурують у творах письменника, несучи в собі важливу сакральну семантику, тому просторовий аспект роману і привернув нашу увагу.

В тексті багато різнопланового краєзнавчого матеріалу, який охоплює Криворізький край і Дніпропетровщину загалом. Письменниця органічно вплітає у текстову канву твору історичні факти й довідки з наукових джерел, які насичуватимуть інтелектуально-пізнавальну потребу учнів, разом з тим багато й переказів та легенд, що вже довго побутують серед людей, які будуть викликати емоції, активізувати уяву й творче мислення дітей. Всі ці аспекти вивчення є надзвичайно важливими для патріотичного виховання молодого покоління, зрощування почуття любові й пошани до Малої Батьківщини.

Мета: проаналізувати основні художні особливості роману І. Власенко «Чужі скарби», приділяючи особливу увагу просторовому аспекту, з'ясувати можливості вивчення твору на уроках літератури рідного краю в Кривому Розі.

Мета дослідження зумовила необхідність виконання таких **завдань:**

- 1) з'ясувати основні проблеми й особливості використання краєзнавчого матеріалу на уроках української літератури;
- 2) окреслити специфіку й зміст літературного матеріалу для уроків літератури рідного краю у Кривому Розі;
- 3) дослідити художні особливості роману І. Власенко «Чужі скарби»;
- 4) розробити методичні рекомендації щодо вивчення твору на уроках літератури рідного краю у Кривому Розі;
- 5) синтезувати проміжні висновки у загальні.

Об'єктом дослідження є роман І. Власенко «Чужі скарби» та процес його вивчення на уроках літератури рідного краю.

Предмет дослідження – особливості вивчення роману І. Власенко «Чужі скарби» в шкільному курсі української літератури в контексті уроків рідного краю.

Методи дослідження. У роботі відповідно до мети й завдань використовуються методи, які дають можливість висвітлити порушені проблеми: культурно-історичний – для осмислення суспільно-історичних чинників ХХ століття, елементи системного, семіотичного й описового, а також можливості методик цілісного й мотивного аналізу художнього твору. Загальнофілологічні методи: контекстологічний аналіз, композиційний аналіз, структурний метод.

Джерельною базою магістерської роботи є праці таких науковців: Д. Боклах, О. Бровко, Л. Дояр, Н. Коломієць, Н. Копистянська, В. Лук'янець, Є. Пасічник, В. Стецюк, В. Шуляр та ін.

Наукова новизна роботи незаперечна, оскільки в ній уперше досліджується роман І. Власенко «Чужі скарби» в контексті методичного аспекту вивчення твору на уроках літератури рідного краю у навчальних закладах Кривого Рогу; також приділяється увага окресленню просторових особливостей твору.

Практичне значення отриманих результатів полягає у власних методичних розробках і пропозиціях щодо проведення уроків літератури рідного краю в школах Кривого Рогу на матеріалі сучасної української

літератури; результати дослідження можуть бути актуальними для вчителів та учнів загальноосвітніх закладів, студентів-філологів, літературознавців; робота може використовуватись при написанні студентських та учнівських науково-дослідних робіт, під час підготовки до лекцій та практичних занять з методики навчання української та зарубіжної літератур.

Апробація результатів та публікації: тема була представлена на всеукраїнській конференції «Література в мультикультурному дискурсі» 6 квітня 2023 року (Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка); також результати дослідження були апробовані на XV Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Modern Movement of Science» 19–20 жовтня 2023 року; є публікація статті на тему: «Роман Ірини Власенко «Чужі скарби» в контексті уроків літератури рідного краю» в міжнародному електронному науково-практичному журналі «WayScience» (С. 200–202).

Структура магістерської праці. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, який налічує 63 позиції. Повний обсяг дослідження – 71 сторінка, із яких 63 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ

1.1. Основні особливості й проблеми використання краєзнавчого матеріалу на уроках української літератури

У сучасний період активного розвитку української державності, національної культури та освіти, одним із чільних завдань, які внесені до більшості освітніх документів, зокрема навчальних програм, є національно-мовне виховання особистості.

Уроки української літератури, зокрема літератури рідного краю відкривають надзвичайно широкі можливості для ознайомлення учнів із творчістю митців літературної ниви, які творять у конкретному регіоні. Осмислити свою роль на фоні світової культури без живого інтересу до літературної й історичної спадщини рідного краю практично неможливо.

«Літературне краєзнавство – це специфічна галузь науки про літературу, предметом якої є вивчення літературних творів та фольклорної спадщини, художніх образів, навіяних історичними подіями, звичаями, традиціями, природою, побутом і людьми рідного краю» [58].

За визначенням енциклопедії, літературне краєзнавство слід розуміти як галузь літературознавства, що вивчає літературний процес у певному регіоні, місцевості (області, районі, місті, селі), «предметом вивчення якої є діяльність місцевих письменників, літературних гуртків та об'єднань, а також перебування у визначеному регіоні українських та зарубіжних письменників, відображення рідного краю в художній літературі, мемуаристиці» [21]. Літературне краєзнавство почало розвиватися в Україні одночасно з виникненням преси.

Об'єктом зацікавленості літературного краєзнавства є:

- творчість письменників, що народилися, живуть чи проживали на території міста, села, району, області;
- творча літературна спадщина митців, діяльність яких так чи інакше пов'язана з рідним краєм;
- письменники-аматори, які ще не мають випущених у світ книжок;
- місцевий фольклор [27, с. 17].

На необхідності використання краєзнавчого матеріалу у навчально-виховному процесі наголошували такі видатні педагоги, як-от: Я. Коменський, Й. Песталоцці, Ж. Ж. Руссо. Важливість шкільного краєзнавства у формуванні особистості обґрунтовували філософи О. Духнович, Г. Сковорода. Наприклад, О. Духнович уважав навчання на матеріалах із найближчого для школярів оточення одним із головних шляхів, за допомогою якого можна було зберегти національну самобутність системи освіти [55, с. 91].

Високо оцінював методичну роль краєзнавства В. Сухомлинський, який вважав, що взаємодія з найближчим оточенням «формує в учнів духовні начала, викликає почуття гордості за свою Батьківщину» [49, с. 179].

Методологію та проблеми вивчення літературного краєзнавства в школі розглядали такі вчені, як-от: А. Абдулаєва, Т. Бондаренко, Г. Веденеєва, І. Волинець, М. Горда, Л. Куценко, Г. Нагорна, Є. Пасічник, С. Пультер, В. Романько, Н. Рудницька, Г. Токмань, О. Фесенко, Л. Фурсова, В. Шуляр та ін. Зокрема Г. Веденеєва й М. Горда приділяли увагу дослідженню питання морального виховання учнів з огляду на літературне краєзнавство, Г. Токмань у своїй праці «Екзистенціально-діалогічне прочитання художнього тексту» окреслює шляхи проведення уроків літератури рідного краю та позакласного читання, обґрунтовує важливість використання вчителем інноваційних прийомів та методів, залучення візуалу, читацького досвіду тощо.

Сучасні науковці виділяють краєзнавство як окрему специфічну галузь науки про літературу (О. Фесенко, Є. Пасічник, М. Янко) [13, с. 26], проте Г. Самойленко вважає його складником культурно-мистецького напрямку [47, с. 26].

Науковець Є. Пасічник вважає, що «людина, яка виростає байдужою до культурних надбань свого народу, морально і духовно зубожіє... І тільки на ґрунті рідної літератури можна викласти учням особливості національного світосприймання й національного характеру...» [42, с. 37].

Краєзнавчий матеріал повинен бути доступним для розуміння, науково-достовірним, непереобтяженим зайвою інформацією, мати високу художньо-естетичну вартість та збігатися з основним програмним матеріалом. Вчителю у кабінеті було б добре обладнати невеликий куточок літературного краєзнавства, де школярі мали б можливість наочно познайомитися зі збірками письменників, журналами, які містять інформацію про їхню діяльність (зокрема й шкільними, якщо такі є). Серед джерел отримання інформації, що активно використовуються на уроках цього типу слід виокремити найпоширеніші: мережа Інтернет (де учні можуть отримати будь-яку літературно-краєзнавчу інформацію, яка є в загальному доступі, оригінали творів, різноманітні дані про письменника, критичні нариси, статті, фото- та відеоматеріал тощо), рукописні матеріали письменника, фонди бібліотек, фотоматеріали, літературні карти, мемуари та розповіді очевидців тощо.

Якими б довершеними з навчальної, методичної точки зору не були шкільні програми, та ними не можна охопити й детально розглянути літературу кожного куточка України. На уроки літератури рідного краю програмою передбачено всього 2 години на семестр, тому вмілому вчителю-словеснику просто необхідно залучати елементи краєзнавства на уроках української літератури, застосовувати різні методи й прийоми під час позакласних заходів.

Тому літературно-краєзнавчу роботу доцільно проводити за такими напрямками:

- 1) власне на уроках літератури рідного краю, які обумовлені окремими годинами навчальної програми, які вимагають спеціальної підготовки, що пов'язана з пошуком краєзнавчого матеріалу;

- 2) на уроках української літератури, де учні мають змогу отримати елементи, «вкраплення» краєзнавчої інформації, що є дотичною до теми, що вивчається (головне завдання: донести інформацію про письменника, який тут

народився, творив чи якимось іншим чином пов'язаний із рідним краєм, або ж тут відбуваються події його творів, чи фігурує будь-яка інформація про рідне місто);

3) під час позакласних заходів, застосовуючи літературну географію краю, виготовлення альбомів, зустрічі з письменниками, або людьми, які є близькими до них, запис спогадів, екскурсії до музеїв (також віртуальні екскурсії), відвідування пам'ятних місць, підготовка літературних вечорів тощо.

Також у системі шкільної освіти можуть застосовуватися і факультативні курси зазначеної тематики (наприклад, «Літературне Криворіжжя»), які б відвідували групи учнів, що добровільно побажали б глибше досліджувати літературне краєзнавство. Проте у такій групі має бути щонайменше 10 осіб.

Органічне поєднання цих напрямків краєзнавчої роботи забезпечує створення цілісної системи на уроках, відчуття неперервності та дотичності літературного процесу. Цікаві факти з біографії письменників мають важливе значення для школярів, адже по суті стосуються їхнього оточення, земляків, а також рідних місць, тому неабияк розвивають пізнавальний інтерес, літературні здібності, художньо-естетичний смак.

Часто буває так, що зовсім поруч живе талановита, неординарна особистість, про існування якої учні навіть не здогадуються. У них складається хибна думка, що є відомі всім письменники, які жили/живуть десь далеко, яких знає вся країна, їх вивчають у підручниках, а тут, у рідному місті таких немає, або якщо і є, то вони якісь міфічні й недосяжні. Але «Вітчизна – це не хтось і десь...» (І. Світличний), починається вона саме зі свого осередку, рідного краю. І літературне краєзнавство сприяє усвідомленню цієї простої істини.

1.2. Уроки літератури рідного краю – складова літературної освіти школярів

Уроки літератури рідного краю – складова літературної освіти учнів загалом та частина краєзнавства зокрема. Ці уроки є надзвичайно важливими,

та попри акцентування уваги на цьому вчених, методистів, на жаль, на практиці вони нерідко залишаються відстороненими від навчально-виховного процесу школи, або ж їм не приділяють достатньої уваги.

Вивчення літератури на уроках необхідно уміло поєднувати з іншими видами мистецтва й науками, як-от: образотворчим мистецтвом, архітектурою, музикою, історією, театральним мистецтвом, філософією тощо. Це забезпечить формування цілісного уявлення про той чи інший твір; сприятиме формуванню естетичних смаків, моральних ідеалів, переконань з урахуванням людино-, народо-, українознавчих аспектів, творенню свого «Я» у єдності з нацією та рідним краєм.

Вивчення творів письменників рідного краю є надзвичайно важливим, це складник триєдності співпраці вчитель – митець (художній твір) – учень (читач). Ще знаменитий філософ, засновник феноменології Е. Гуссерль у своїй теорії про зв'язок зовнішнього і внутрішнього обґрунтовував гіпотезу про те, що «все зовнішнє отримує життя через внутрішнє, так і художній твір може по-справжньому існувати тільки у світі внутрішнього «Я», тобто читач дає життя літературі, утримує культуру та життя своєї нації. А у проекції на літературу рідного краю, дає життя творам своїх земляків, популяризує їх» [16, с. 67].

Відомий письменник і вчений І. Франко був одним із перших, хто почав активно послуговуватися терміном «краєзнавство», розуміючи його як стійку науку й, одночасно, провідний шкільний предмет. Він зазначав, що «кожен чільний письменник, хто б він не був за національністю, є ніби деревом, що своїм корінням глибоко й міцно проростає в свій рідний край, національний ґрунт, намагається ввібрати в себе якнайбільше його живих соків, а пнем та кроною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, суспільних, наукових, морально-естетичних змагань» [54, с. 34]. Тільки той письменник, який зможе сказати слово, яке найбільше відповідатиме його національній вдачі, буде «ворушити» душу, буде рівночасно зрозумілий і цікавий не тільки для своїх найближчих земляків, а й для цілого світу. Бо кожен знайде хоч щось «своє» у його творах: ті ж почуття, сумніви, переживання, страждання, симпатії та антипатії.

Метою уроків літературного краєзнавства є: «осягнення глибинної сутності спадщини митців рідного краю, космосу духу земляків, реалій дійсності, сприйняття й поцінування багатовимірною набуток майстрів слова, плекання почуття гордості за творчих краян, поєднуючи емоційно-естетичне з поняттєвим, образне мислення – з логічним» [36, с. 135].

Література рідного краю, яка неодмінно виявляється близькою до читача, переносить його у світ роздумів і почуттів письменника. На цих уроках слід дотримуватися специфічних особливостей проведення та певних методологічних принципів:

- урахувати вікові, психологічні й пізнавальні можливості учнів, їхню загальну обізнаність;
- формувати вміння освіченого читача, який сприймає й усвідомлює літературу як мистецтво слова, переймає художні цінності й шліфує культуру почуттів;
- дотримуватись принципу наростання у доборі літературно-краєзнавчого матеріалу (від простого до складного);
- послуговуватись знаннями з історії рідного краю та об'єктивно трактувати їх в культурно-мистецькому просторі;
- застосовувати на практиці різноманітні форми, прийоми й методи навчально-пізнавальної роботи, типи уроків, які будуть посилювати зацікавленість до творчої спадщини земляків;
- впроваджувати підхід інтегративності та інтертекстуальності до творів письменників-земляків з опорою на краєзнавчий матеріал;
- дотримуватись особистісно-орієнтованого підходу при складанні завдань, а також у проведенні контролю, діагностики та корекції знань;
- розвивати культуру мовлення, образне й логічне мислення учнів на уроках літератури рідного краю;

Завданнями уроків літератури рідного краю є:

- вивчення й поглиблення відомостей про життєвий і творчий шлях письменників своєї місцевості;

- забезпечення особистісного ставлення до літератури рідного краю, викликати зацікавленість до творчої спадщини митців;
- розвиток вміння висловлювати свої думки і враження про твір, авторів, героїв;
- виховання почуття прекрасного від прочитання твору, прищеплювання й розвиток естетичних смаків;
- своєчасне виявлення смаків, вподобань, нахилів, здібностей учнів, сприяння їхньому розвитку (застосовувати виявлені здібності на уроках, після чого вони стануть ще більш цікавими та неординарними);
- розвиток уміння вести діалог і полілог, будувати монологічне висловлювання, вступати в дискусію, диспут щодо проблемних питань художнього твору, робити висновки; послуговуватись творами малої форми в усному та писемному варіанті (переказ-мініатюра, з творчими завданнями, багатоваріантні міні-твори в контексті певної жанрово-стильової манери письма тощо).
- викорінення почуття національної меншовартості, плекання природного почуття гордості за історію рідного краю, митців, що в ньому творили.
- виховання милосердя, гуманності, працелюбності, патріотизму тощо, прагнення захищати, оберігати й помножувати набутки матеріального та духовного життя нації, продовжувати традиції краю, роду, родини;

Основними креативними якостями, якими має бути наділений учитель, є: творча позиція, емпатія, багатий емоційно-духовний досвід, інтуїція, артистизм, вміння прогнозувати, почуття гумору, стилю, комунікативність, здатність мотивувати інших, позитивна «Я – концепція» та ін.

Підготовка до уроків літератури рідного краю передбачає випереджальне ознайомлення зі списком творів, що учні мають прочитати (упродовж певного часового проміжку), підготовку системи завдань, передбачення способів їх виконання, враховуючи різні фактори, конструювання сценарію уроку та його багатого змістового наповнення, чітке визначення теми, мети й завдань уроку,

проблемних питань, добору епіграфа, різноманітних наочних та візуальних матеріалів тощо.

Художній матеріал на уроки рідного краю слід добирати за принципами високих морально-естетичних критеріїв, актуальності твору, жанрово-тематичної розмаїтості, і, звісно, врахування вікової психології учнів. У багатьох творах, які рекомендуються до розгляду на уроках літератури рідного краю, письменники використовують так звані маркери територіальної ідентичності, які слід розуміти як «певні соціофакти, що вказують на просторову структуру територіальної ідентичності жителів міста» [40, с. 34].

Історія Кривого Рогу – це історія формування спільноти з певною ідентичністю. Важливу роль в особливостях її формування відіграють: географічне положення міста, природні умови, ресурси, економічні особливості регіону тощо, розвиток культури, зокрема й мистецтва слова. Кривбас є знаковим місцем, простором, об'єднаним регіональними звичаями та традиціями, спільною історією спогадів, символічними топосами й локусами в культурі. В географії літературних символів виступає як ментальний топос з певним екзистенційним значенням, яке сформувалося упродовж століть попри динаміку змін літературних образів, тем, мотивів. При змалюванні цього індустріального міста завжди виникають традиційні образи кар'єрів, шахт, насипів залізної руди, важкої праці шахтарів, звуків кайла, браку свіжого повітря тощо.

Просторова поведінка людей визначається не лише тим, в якому географічному середовищі вони перебувають, а й тим, як вони його сприймають і яким прагнуть бачити. Комплекс таких індивідуальних і колективних уявлень, «які визначають особливий зв'язок населення з певною територією, пов'язані з процесом інтерпретації регіональної специфіки, можна визначити як територіальна ідентичність населення» [40, с. 34].

За своєю природою та рівнем відповідності актуальній територіальній ідентичності мешканців, умовно можна виділити дві групи маркерів: перша група охоплює особливості архітектури, звичаїв, мови, традиційних професій та ремесел, рис характеру населення, вірувань, фольклору тощо, характерних для

визначеної місцевості. Ці ознаки є відносно стабільними. Вони принципово відрізняють одне місто від іншого, формують місцеву суспільно-географічну специфіку. До другої групи можна віднести сучасні, динамічні прояви територіальної ідентичності: мезо- й мікротопоніміку, історичні пам'ятки, ЗМІ та ін. [40, с. 36].

Отже, маркерами регіональної ідентичності завжди виступають: особливості ландшафту, природи, побуту та історичні події. Всі вони увиразнюють образ місцевості, формують психологічну основу для відчуття мешканців. Дослідженню регіональних маркерів дитячої літератури Криворіжжя присвячена стаття Н. Коломієць, де дослідниця виділяє такі складові образу Криворіжжя:

- Професія шахтар.
- Гідроніми (Саксагань, Інгулець), урбаноніми.
- Колористика (колір залізної руди).
- Антропогенні ландшафти (кар'єри, шахти, насипи) [28, с. 129–136].

Усі ці чинники відображуються в літературі рідного краю, де твори криворізьких письменників мають яскраво виражений місцевий колорит. Наприклад, у вірші «Мандрівниця» письменниці Лідії Челнокової, який входить до збірки дитячих віршів «Ящірка Зі», йде мова про кішку, яка мала щастя повернутися з прогулянки. Читаючи текст, ми одразу розуміємо, що мова йде саме про криворізьку мандрівницю:

«Наша кішечка біленька
 Погулять пішла раненько.
 Як вернулася до хати,
 Не змогли її пізнати,
 Бо руді у неї лапи,
 Спиная вся – неначе мапа.

Хвіст пухнастий теж рудий...» [56, с. 11].

Про походження киці нам одразу вказує колористика криворізького краю, який славиться залізорудними шахтами, кар'єрами, поблизу яких пейзажі

набувають характерного рудого, червоного кольору. Отже, такий колір є своєрідним образно-асоціативним символом краю. Вірші цієї збірки розраховані на дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Вони утверджують традиційні національні та родинні цінності на зрозумілій для дітей мові, вчать любити й захищати природу рідного краю, тварин, птахів.

Літературний твір – це умовно живий організм, який за своїм впливом на людину є не завжди передбачуваним на сто відсотків, тому, знайомлячи учнів із текстами, недоречно вимагати прийняття єдиної думки, чи диктувати своє прочитання тексту, доцільно спонукати їх до своїх оцінок, аналізу та висновків, які будуть корелювати із їхнім власним досвідом.

У 5–9 класах добре застосовувати такі методи і форми організації навчання, як-от: бесіда (можна з елементами лекції чи диспуту), художня розповідь, екскурсія (якщо немає можливості, то віртуальна подорож), зустріч із письменником, інсценізація, театралізація, рольова гра, підготовка повідомлень учнями. Такі різноманітні форми й прийоми роботи (залежно від мети, завдань уроку, особливостей художнього твору), як: словесне малювання, творчий переказ, виразне читання, створення сенкану, написання анотацій чи рецензій до твору, створення буктрейлера, «заповнення» соц-мережі письменника, коментар епізоду, що найбільше вразив/запам'ятався, виписування афоризмів, «вживання» в роль письменника чи героя твору, дослідницько-пошукова робота в місцевих бібліотеках, музеях, картинних галереях, архівах тощо є дуже вдалим. У 10–11 класах, окрім вищеперелічених видів роботи, які також доречно вводити, цікавими є лекція, проблемний семінар, бесіда, практикум, диспут, круглий стіл та ін. Зі старшою школою, на відміну від середньої, дискутувати з того чи іншого питання можна активніше, а теми підіймати серйозніші та глибші.

Цікаві факти із життєвого та творчого шляху письменника, зустріч з ним, лист чи автограф від нього, екскурсія до місця, до якого він є причетним, опрацювання щоденників – усе це допомагає краще ідентифікувати письменника, «наблизитися» до нього, усвідомити його творчість і зрозуміти тісний зв'язок літератури із сучасністю. Тому чим більше застосовано таких

методів і форм, тим краще реалізується мета і завдання курсу літератури рідного краю.

На відміну від звичайних уроків літератури в школі, специфікою занять з літератури рідного краю є те, що вони охоплюють матеріал більший за обсягом, навчальна діяльність школярів є більш самостійною, також акцент із традиційних елементів уроку (опитування, пояснення та закріплення матеріалу) дещо зміщується.

Стала типологія таких уроків методистами ще не розроблена до кінця, проте, звісно, є певні варіанти типологій та розробок. Наприклад, дослідник В. Шуляр вважає, що такі уроки можуть проводитися вчителем як вступні настановчо-мотиваційні заняття (де він з'ясує, що учні прочитали, побачили самостійно, що їм відомо про того чи того письменника, проведе проміжну рефлексію), урок-спілкування (монографічно-оглядові) за творчістю митця, підсумково-рекомендаційний урок (узагальнюючий), на якому діти поділяться результатами своєї творчої роботи та ін. [58, с. 36].

Відповідно, типи таких уроків варіативні, їх можна побудувати традиційно, або ж навпаки – нестандартно (урок-інсценізація, урок-подорож, урок-казка, урок-змагання, урок-зустріч з письменником, урок-семінар, урок-диспут тощо). Цікавим є урок побудований у формі інтерв'ю, де застосовується прийом «письменник зайшов у клас», де в ролі письменників – самі учні. На нашу думку, така форма сприяє якісному сприйняттю й засвоєнню інформації, адже вимагає від учнів неабиякої підготовки, артистизму, активної участі. «Письменники» мають ретельно вивчити біографію, творчу лабораторію авторів, уявити себе на їхньому місці, а інтерв'юери також повинні добре орієнтуватися в матеріалі, щоб задавати правильні, логічні запитання і не дати «письменнику» себе обманути.

Систематичне використання різних форм, зміна типів уроків розвиває гнучкість, образність мислення, вміння розмірковувати, робити висновки, проводити паралелі, навіть ставати активним учасником творчих надбань свого краю.

Щодо етапів проведення, то структура традиційного уроку літератури рідного краю в 5–9 класах передбачає:

I. Мотиваційний етап

1. Вступна розповідь-огляд, зацікавлення учнів.
2. Бесіда, створення психологічної установки.
3. Навчальна рефлексія.

II. Операційно-пізнавальний етап

1. Актуалізація опорних знань, евристична бесіда.
2. Уведення учнів у світ митця (розповідь про життєвий шлях письменника, його творчу спадщину)

3. Коментарі про твір та його місце в системі творчого доробку автора.
4. Робота зі словником.
5. Сприйняття та осмислення змісту твору.
6. Пошук відповідей на запитання учнів і проблемні питання до твору.
7. Проміжна рефлексія.

III. Корекційно-рефлексивний етап

1. Представлення продукту праці (підготовленого завчасно або ж під час уроку).

2. Творча рефлексія (усвідомлення учнями міри збагачення власного досвіду, свого «Я»).

3. Узагальнення сприйнятої інформації на уроці, проведення паралелей та встановлення закономірностей у творі, матеріалі.

4. Підбиття підсумків, пояснення домашнього завдання з курсу літератури рідного краю.

Для 10–11 класів слід застосовувати такі етапи:

I. Настановчо-мотиваційний етап.

1. Емоційно насичене вступне слово-огляд.
2. Активізація мотиваційних резервів учнів.
3. Навчальна рефлексія.

II. Операційно-пізнавальний етап

1. Актуалізація опорних знань і висунення гіпотез.

2. Уведення учнів у життєвий світ митця та його творчу лабораторію.
3. Словникова робота.
4. Сприйняття й осмислення композиційно-художнього змісту твору, жанрово-стильової манери письма автора.
5. Проміжна рефлексія.
6. Вирішення учнями проблемних завдань залежно від їх інтелектуально-вольових можливостей та психофізіологічних особливостей (робота в парах/групах; виконання завдань літературознавчого практикуму за творчістю письменника).

III. Корекційно-рефлексивний етап

1. Встановлення логічних зв'язків, закономірностей у творі, що розглядається.
2. Самоаналіз й рефлексія щодо міри збагачення власного духовного досвіду.
3. Узагальнення, систематизація та оприлюднення системи завдань до наступного уроку.

Майстерність учителя виявляється у використанні різноманітних прийомів, що пробуджують, стимулюють свідомість учня. Так, відомий методист Б. Степанишин називав їх «цікавинками», які завжди викликають емоційну й пізнавальну реакцію у дитини. «Такими цікавинками під час інтерпретації твору можуть бути підкреслення важливих поворотів долі літературного героя, аналіз екстремальних ситуацій, у які він потрапив, пошук вирішення та альтернатив, заглиблення в мотивацію його вчинків, характер змін, що відбувалися у його внутрішньому світі, його духовний розвиток чи занепад» [51, с. 215].

На цих уроках, як і на інших, доцільно застосовувати багато наочності, для систематизації інформації чи для етапу перевірки знань можна використовувати в роботі такі інтерактивні платформи, як-от: Wordwall, LearningApps, Genially, Miro, Canva, Kahoot!, Vaamboozle та ін. Також буде дуже корисно давати учням завдання самостійно створити на будь-якій платформі щось цікаве й тематичне, представити це на уроці.

Отже, добре сплановані уроки літератури рідного краю перетворюють процес навчання в захоплюючу подорож світом письменника, розвивають творче, критичне, логічне мислення учнів, сприяють розвитку дослідницько-пошукових навичок, формуванню ключових компетентностей, навчають різнобічно аналізувати інформацію, мати індивідуальну думку та вміти коректно, без шкоди для інших, її відстоювати.

1.3. Літературна карта Кривого Рогу

Уроки літератури рідного краю покликані сформувати в учнів цілісні й системні уявлення про літературу Дніпропетровщини загалом, і Криворіжжя зокрема, розвинути морально-естетичні смаки, підвищити рівень обізнаності з особливостями творчої лабораторії письменників свого регіону.

Кривий Ріг може похвалитися не тільки розвиненою промисловістю, а й талановитими письменниками. Літературна карта Криворіжжя має багато представників, серед яких: Л. Баранова, А. Білий, І. Бузько, П. Глазовий, Л. Голота, В. Гриценко, Г. Гусейнов, О. Зоря, М. Миколаєнко, М. Скиба, О. Стариков, Л. Челнокова та ін.

Історією розвитку поезії Криворіжжя цікавились дослідники С. Бурлаков, Л. Дояр, Н. Мельник, Н. Коломієць, В. Стецюк та ін.

Обсяг дослідження не дозволяє детально розглянути кожного письменника, тому критерієм відбору стала переважно суб'єктивна зацікавленість творчістю окремих авторів.

Криворізька поетеса Любов Баранова народилася в с. Гурівка Долинського району. Брала участь у роботі міського літературного об'єднання «Рудана». Друкувалася в альманасі «Саксагань», часописах «Кур'єр Кривбасу», «Жінка», колективних збірках «Степовий вітер», «Карачуни». Поезія цієї письменниці охоплює пейзажну, інтимну, патріотичну, філософську види лірики.

Перша збірка Л. Баранової «Воскресаю в степах» вийшла в 1995 р. Знайшлося чимало прихильників таланту письменниці. Декілька віршів навіть

надихнули місцевих композиторів на створення пісень. Поетеса Г. Стеценко говорила про творчість своєї подруги так: «Вона щира в житті, і у віршах, не поллюбляє гучних слів, незвичайних тем, але її поезія запам'ятовується, змушує хвилюватися, задумуватися» [44].

З 1994 по 2001 рік випустила чотири поетичних збірки («Воскресаю в степах», «Пелюстки любові», «Сонячні стежини», «На крилах світлої мети»). У збірці «Сонячні стежини» багато дитячих творів («Качка-співачка», «Ведмедик-школярник» та ін.), де возвеличуються позитивні людські якості, а засуджуються хвалькуватість, ледарство, жорстокість [3].

У 2003 р. у світ вийшло ілюстроване видання для дітей «Капелюшок для киці», розраховане на дошкільний та молодший вік. Це веселі твори повчального характеру, які розвивають у дітей найкращі людські риси. «Тріумф і тиша» – шоста книга авторки. У ній зібрані найкращі поезії з попередніх книг та багато нових віршів. Збірка складається з чотирьох розділів: «У пошуках істини», «Відлуння вічності», «Бентежні струни», «Чотири кольори буття». У 2012 р. вийшла збірка «Плід любові й снаги», в якій йде мова про цінності сучасного суспільства, жертвну любов до Вітчизни, загрози екологічних катастроф, про кохання.

Творчість цієї авторки доречно буде представити й у середній школі з 5 по 9 клас, збірки та ліричні твори обирати відповідно до віку та інтересів учнів.

Цікавою й дидактично якісною, на нашу думку, є презентація Я. М. Зинов'євої на тему: «Поезія Криворіжжя. Любов Баранова», де подана коротка біографія письменниці, що супроводжується фотографіями її малої Батьківщини, інформація про збірки, з кожної додано кілька поезій, палітурки видань. Весь матеріал унаочнений. Урок побудовано у вигляді лекції з елементами читання та коментування поезій, є питання для узагальнення.

Також уваги заслуговує конспект уроку С. І. Кривенко на тему: «Любов Баранова як майстер ніжної лірики, як співець вселюдської любові», де вчителька знайомить учнів із життєвим і творчим шляхом поетеси (зокрема збіркою «Тріумф і тиша») в рамках місячника шкільних бібліотек «Краєзнавство в шкільній бібліотеці: нові традиції та цінності».

«Бояничі рідного краю» – назва циклу уроків літератури рідного краю для середньої школи, що сформувала Г. Булгакова в 2012 р., де представлена інформація про творчість цієї письменниці, а також В. Михайличенка та В. Гриценка [7].

Одним з найталановитіших митців, який може бути представлений у літературі Криворіжжя є відомий письменник і культурний діяч, лауреат багатьох літературних премій Григорій Джамалович Гусейнов. Його перу належать книги: «Незаймані сніги» (1993, 2010), «Чаша ювеліра Карла Фаберже» (1995), «На землі на рідній...» (2000), «Господні зерна», «Одіссея Шкіпера та Чугайстра» (2015), «Принцеси революції» (2017), та багато ін.

Антологію «На землі, на рідній...» доречно й цікаво розглядати в будь-якому віці, як молодшим школярам, так середнім і старшим. Краєзнавчий матеріал в ній надзвичайно багатий та розмаїтий, в книжці містяться народні легенди, перекази, повір'я, що побутували в гірничому краї в різні часові проміжки (перша книжка), наприклад, легенди «Про Спиридона Карачуна», «Про Саксагань», «Про козачку Оксану», «Про Ганнівку і Ганну», «Про походження назви Жовта річка» та ін. Зацікавлення викличуть роздуми істориків та краєзнавців про минуле Кривого Рогу та Придніпров'я (друга книжка). Доповнено антологію і художніми творами, які написані літераторами в різні часи (третя книжка). Такий матеріал треба «вплітати» й в дотичні теми уроків української літератури, позакласні заходи, уроки історії, щоб урізноманітнювати фактологічні джерела.

У 7–8 класах цілком доречно було б розглянути повість пригодницького характеру «Одіссея Шкіпера та Чугайстра» (2015) Г. Гусейнова [14]. У центрі твору постає історія двох юнаків та собаки на ім'я Чугайстер, що розвивається у степовому українському окупаційному місті. У тексті чимало інформації про містечка України, які були під окупацією фашистів за часів Великої Вітчизняної війни, не виключно, що такий режим існував і на території рідного міста Кривого Рогу. Тому школярам можна задіяти самостійну пошуково-дослідницьку роботу, знайти цікаві факти з історії свого міста, потім представити їх на уроці, обговорити, зіставити історичні факти з прочитаними

художніми описами подій у творі. Також у цій повісті можна відшукати багато спільних паралелей із сучасними воєнними подіями в Україні. Адже письменник розповідає про людей, які були змушені кидати свої домівки, переміщатися різними містами України у пошуках безпечного прихистку, які живуть в екстремальних умовах, те ж саме відбувається з українцями сьогодні. Цей твір буде близький і актуальний кожному, можливо, по-різному, та жити ізольовано від світу, охопленого безжалісною війною, не вдається нікому. Підлітків, героїв повісті, війна безперечно змінила, зробила їх зібраними, обережними, сконцентрованими, відповідальними, врешті-решт значно дорослішими для свого віку, тому твір, безумовно, має високий виховний потенціал.

Для 10–11 класів слід запропонувати діалогію «Принцеси революції» (2017) Г. Гусейнова. Перша повість має назву «Скрипаля чути віддаля», а друга – «Вільна птаха степів». Текстова тло твору просякнуте історичним фактологічним матеріалом про події 1917–1920 рр. в Україні, зокрема й у Кривому Розі (який тоді був волосним містом, але це не заважало бути потужним центром розгортання важливих подій, плацдармом спротиву більшовицькій владі). До художнього простору входять різноманітні локуси Кривого Рогу (райони, вулиці, проспекти, будинки, площі, станції, дороги), тож обов'язково слід звернути на це увагу, провести паралелі між тогочасним та сучасним. У першій частині письменник оповідає про Галину Кузьменко, дружину Нестора Махна. Акцентує увагу на тому, що в тогочасний період у Кривому Розі побували різні військові угруповання, підкреслює: «Степи довкола Єлисаветграда, Олександрії, Знам'янки, Кривого Рогу знали Нестора Махна, Миколу Григор'єва, Костя Блакитного, Марусю Никифорову, Юрка Тютюнника, менш відомих – Клепача, Коцюра, Павловського, Горбенка, Іванова (Тишаніна), Масенка...» [15, с. 110]. Перебування в нашому краї Нестора Махна мало системний характер. А в 1920 р. отаман Григорій Гниненко з Костем Блакитним очолили справжній бунт проти тогочасної влади, який локалізувався на вулиці Глинка та Поштової. Також письменник не оминає увагою масштабну акцію, яка проходила на території міста: «Протягом

трьох днів у містечку відбувалося формування Степової дивізії» [15, с. 112]. У другій частині автор продовжує висвітлення історичних подій Кривого Рогу та прилеглих до нього сіл, наводить цікаві відомості про листування криворізьких журналістів 50-х рр. ХХ ст. з Оленою Віндою, дружиною анархіста Анатолія Железнякова, яка саме криворіжцям вислала щоденник свого чоловіка.

Отже, інформація такого типу виконує пізнавальну, патріотичну, виховну функції. Для опрацювання такого твору можна створити урок бінарного типу (реалізація міжпредметних зв'язків), тобто запросити вчителя історії для кращого осмислення й реконструювання історичних подій, відомих постатей.

Ще одна яскрава представниця літературного життя Криворіжжя – Любов Василівна Голота. Її перу належать поетичні збірки «Весняне рівнодення» (1979), «Горицвіт» (1980), «Жінки і птиці» (1986), «Дзеркала» (1988), «На чоловічий голос» (1996), «Опромінена часом» (2001), книги «Дитя людське» (2002), «Сотворіння» (2005), роман «Епізодична пам'ять» (2007), також кілька книжок для дітей, які розраховані на дошкільний та молодший шкільний вік.

За роман «Епізодична пам'ять» мисткиня була нагороджена Шевченківською премією. Складається він із п'яти розділів: «Коридором дзеркал», «Власний час», «Сонячні люди», «Скрипти», «Робота з обличчям». Вже з самої назви можна здогадатися, що в центрі уваги твору – людська пам'ять як феномен, глибинний простір, що може підіймати на поверхню із забуття все, чого вже немає в теперішньому. Це роман про відновлення народної пам'яті, бо ХХ ст. стало для України періодом «втраченого часу» у різних вимірах: від родинно-особистих до глобальних.

Важливим топосом, з якого все і починається, є с. Любимівка неподалік Кривого Рогу. На цьому рустикальному тлі відбуваються духовні злети і падіння головної героїні. Вийшовши «зі світу чарівних дерев і безкраїх полів», воно пережила прощання з близькими, важкі часи економічних, політичних та світоглядних криз. Пам'ять жінки обертається навколо образу Дому, наповненого світлом Роду. Цей твір пропонуємо до розгляду на уроках літератури рідного краю в 10–11 класах.

На окрему увагу заслуговує відомий український поет-гуморист, сатирик, лауреат премії ім. Остапа Вишні, ім'я якого стало символом сучасного українського гумору, – Павло Глазовий. За своє життя написав багато книжок сатири й гумору (писав по 5–7 усмішок на день), 9 дитячих книжок та поеми «Слався, Вітчизно, моя!», «Куміада». У своїх творах висміює лінь, заздрість, недолугість, хвалькуватість, пихатість та інші негативні риси суспільства.

Свого часу навчався в Криворізькому педагогічному інституті, де познайомився з Остапом Вишнею, який був в захваті від таланту юнака, і подбав про те, щоб той навчався далі в Києві. У 2016 р. в Кривому Розі на честь письменника була названа вулиця.

Такі твори, як-от: «Найважча роль», «Еволюція», «Заморські гості», «Похвала» та ін. доречно розглядати в 5–6 класі. Щодо аналітичного огляду конспектів уроків на зазначені твори, то цікавим є урок Л. Бокай «Павло Глазовий. «Еволюція», «Найважча роль». Іронічно-пародійна, викривальна спрямованість гумористичних і сатиричних творів», побудований в традиційній формі як урок вивчення нового матеріалу. Також розробка уроку для 7 класу Н. Караташ на тему: «Багатство гумористичних жанрів у творчості П. Глазового», де авторка знайомить учнів з тематикою, жанровою приналежністю творів письменника, закріплює знання з теорії літератури, демонструє викривальну спрямованість гуморесок та байок, проводить паралелі з зарубіжною літературою; використовує твори «Родичі», «Предки і нащадки», «Чого жінці шкода» та ін.

Отже, аналіз іронічно-пародійних, викривальних набутків П. Глазового розвиває вміння школярів критично, з почуттям гумору сприймати явища навколишньої дійсності, розуміти гумор як ознаку духовного здоров'я людини, аналізувати самих себе.

Щодо загально-оглядового знайомства учнів з письменниками Дніпропетровщини, то уваги заслуговує урок-вечорниця на тему «Поезія радного краю» К. Андрієвич. На уроці побіжно представлені такі імена, як-от: С. Андрєєв, Г. Бідняк, В. Веретенников, В. Гнатюк, В. Гриценко, З. Грієва, Г. Гусейнов, І. Данилюк та ін., на самому заході детально обговорюється

життєвий і творчий шлях В. Луценка, Л. Степовички, З. Грушко-Колінько. Родзинкою є інтерв'ю з Л. Степовичкою.

Отже, Криворіжжя дуже багате на талановитих письменників, твори яких мають потужний виховний потенціал для вивчення на уроках літератури рідного краю. До того ж великий жанровий діапазон творчості та орієнтація на різні вікові категорії. Є достатньо цікавих методичних розробок, які пропонують різні способи й шляхи вивчення творчості письменників. Аналітичний огляд конспектів уроків та презентацій показав, що вони носять як правило інформативний характер, бажано активніше залучати учнівську діяльність, адже саме це сприяє якісному запам'ятовуванню, покращує вміння самостійної, пошукової роботи, роботи в групах тощо.

Висновки до першого розділу

Вивчення літератури рідного краю в школі – важливий аспект у вивченні всього курсу української літератури. Літературне краєзнавство – це особлива царина літературознавства, що вивчає літературний процес певного регіону, місцевості. Предметом дослідження є діяльність місцевих митців, перебування на теренах краю інших письменників, у творах яких відображається рідний край.

Методологію та проблеми вивчення літературного краєзнавства в школі розглядали такі вчені, як-от: А. Абдулаєва, Г. Веденєєва, М. Горда, Л. Куценко, Г. Нагорна, Є. Пасічник, Г. Токмань, О. Фесенко, В. Шуляр та ін.

Активність учнів на таких уроках може бути високою в тому разі, коли учень стає активним учасником пошукової роботи, а не просто спостерігачем і пасивним суб'єктом навчання. А це вимагає від учителя додаткових зусиль, часу, використання різноманітних методів, форм, прийомів, які будуть ефективними саме в цій ситуації, інтерактивних завдань тощо.

У 5–9 класах слід застосовувати такі методи і форми організації навчання, як-от: бесіда, художня розповідь, екскурсія, зустріч із письменником, інсценізація, театралізація, рольова гра, підготовка повідомлень учнями,

словесне малювання, творчий переказ, створення сенкану, створення буктрейлера, «заповнення» соц-мережі письменника та ін. У 10–11 класах варто проводити лекцію, проблемний семінар, бесіду, диспут та ін.

Усе, що є дотичним до життєвого й творчого шляху письменника є цікавим і потребує уваги. Це може бути лист чи автограф від нього, екскурсія до місця, де він перебував, опрацювання блогу (якщо такий є) тощо. Усе це допомагає краще ідентифікувати митця, «наблизитися» до нього, усвідомити його творчість і зрозуміти тісний зв'язок літератури із сучасністю.

Літературна карта Криворіжжя представлена багатьма іменами серед яких: Л. Баранова, А. Білий, І. Бузько, Л. Голота, В. Гриценко, Г. Гусейнов, О. Зоря, М. Миколаєнко, М. Скиба, О. Стариков, Л. Челнокова та ін. Свою увагу ми зосередили на творчості деяких із них. Літературний спадок цих письменників має великий жанровий, тематичний та віковий діапазон, що стосується потенційних читачів шкільного чи дошкільного віку й відкриває широкі можливості для методичних розробок уроків з літератури рідного краю в навчальних закладах Кривого Рогу й Дніпропетровщини в цілому.

РОЗДІЛ 2

ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ РОМАНУ І. ВЛАСЕНКО «ЧУЖІ СКАРБИ» Й ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВИВЧЕННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

2.1. Роман Ірини Власенко в контексті творів про Францію й французів

У сучасній українській літературі є чимало творів, у яких у різний спосіб митці осмислюють паризький досвід, проводять своєрідні паралелі між українськими містами, менталітетом, історією й традиціями та французькими. Уміло поєднують образи реальних осіб із вигаданими, намагаються знаходити і транслювати відповіді на питання, які турбують сьогодні багатьох українців. Можна виділити такі твори, як-от: «Париж і Лондон – столиці мого життя» О. Ящук-Коде, «Моя бабуся спала з Саган» М. Іванцової, «Київ – Париж (У пошуках застиглого часу)» Б. Образа, збірка оповідань «Париж такий, як є, і іншого немає», «Паризька химера» та ін. Для тих українців, чиє життя пов'язано з Дніпропетровщиною, а особливо з Кривим Рогом особливим є роман І. Власенко «Чужі скарби», який на «Коронації слова – 2017» здобув Спеціальну відзнаку за розкриття суспільної проблеми від Київського університету ім. Б. Грінченка. У 2019 р. І. Власенко за цей роман стала лауреаткою Державної премії ім. М. Гоголя.

У романі І. Власенко використано чимало топонімічних переказів культурологічної тематики, авторка проводить екскурси в історію Київської Русі часів Ярослава Мудрого, доби козацтва, Другої світової війни, осмислює події в Україні, які почалися у 2014 році, а також численні теракти у Франції, супроводжуючи все це роздумами про національну, європейську, антиімперську ідентичність українців. Для проведення умовних паралелей не випадково було обрано саме Францію. Письменниця наголошує на спорідненості генетичного прагнення до свободи в українців та французів, перетин історії цих двох народів почався ще за часів Ярослава Мудрого, який

видав заміж свою доньку Анну Ярославну за французького короля Генріха I. Події 1917 року збільшили кількість українців, які емігрували до Франції. У довоєнні часи та під час Другої світової війни вони та французи також стояли пліч-о-пліч, впливали одне на одного: *«У тридцять восьмому, коли народилася Анні, слов'яни вже асимілювалися з галлами, по суті стали ними, діставши громадянство й особливе світовідчуття, властиве лише парижанам. Але за звичкою вони трималися разом, створювали творчі гуртки, спільноти, збагачували родючий ґрунт французького модерну своїм інтелектуальним та естетичним чорноземом»* [12, с. 71].

У французькій літературі також є твори, пов'язані з Україною й українцями. Ця традиція йде ще з часів Вольтера. Із сучасних можна виокремити роман М. Мілана «Лунатка на дахах Парижа», у якому головна героїня – студентка з України, яка приїхала на навчання до Сорбонни, де зіткнулася з традиційними стереотипами про відсутність ідентифікації українців як окремої нації, хибне розуміння політичної ситуації в країні, наш менталітет тощо.

Традиційно, у деяких творах українських авторів присутнє сприйняття Парижу радянською або пострадянською людиною, що прагне опинитися в цьому невідомому казковому просторі, який лякає, хвилює і манить одночасно, який так привабливо змальовувала література, кіно, пісні, розповіді, адже впевнена, що це докорінно змінить її життя на краще – «свято, яке завжди з тобою» (за Е. Гемінгвеем).

Таке марення Парижем можемо розглянути й на прикладі героя аналізованого нами роману І. Власенко. Це юнак Антон, якого бабуся Анні виховала розповідями про Монмартр, Клода Моне, Аполлінера, прогулянки бульваром Монпарнас, кафе «Ротонда». Коли Антон нарешті опинився в омріяному місті, все навколо його цікавило і вабило, він *«витріщався навсібіч, подовгу зупинявся біля пам'ятників, вітрин або просто так посеред вулиці й вдивлявся в обличчя та деталі, ніби записуючи на диск пам'яті всі найменші подробиці французького життя»* [12, с. 221]. Проте коли він хотів замовити в паризькому кафе традиційний круасан з кавою, щоб вже повністю поринути в

цю атмосферу, виявив, що опинився без грошей та документів, не знайшовши поруч свого рюкзака. Тоді місто в його очах постало в іншому світлі: *«Усе навколо раптом змінилося. Ніби з очей спала полуда, і Антон побачив справжній Париж: перекинуті урни, сміття, недопалки, потворно розмальовані стіни, заклопотані, похмурі обличчя»* [12, с. 224].

Отже, не випадково кажуть, що добре там, де нас немає, тому в більшості випадків, якщо й трапляється можливість мрії здійснитися (опинитися в Парижі), душа кличе до свого, рідного, прагне повернутися додому, адже там хоч іноді й складно, проте найкраще. Ця думка спровокувала письменницю спочатку назвати роман «Повернення можливо», потім «Вороття», бо ми завжди повертаємось туди, звідки прийшли. *«Де б не мандрували, з ким би не стикалися, як би не змінювалися упродовж життя, ми завжди повертаємося в те небуття, з якого з'явилися на світ. Ми повертаємось до самих себе»*, – говорить авторка [11].

Сьогодні роман має назву «Чужі скарби», бо, за словами самої авторки, вона передусім прагнула написати світоглядний, інтелектуальний, дещо філософський твір, який спонукає замислитися, заглибитися в себе й у своє історичне коріння, у сьогодення, аби знайти саме той неоціненний скарб, який у кожного свій. Чужі скарби – це невдоволення тим життям, оточенням, країною, де довелося опинитися, це неприйняття й нерозуміння свого. Натомість *«твоя країна, твої скарби, твоє кохання, де б ти не був, завжди з тобою, в твоєму серці. Там і лежить головний твій скарб. Потрібно тільки відкрити дверцята і зазирнути туди»* [11]. На думку литовської дослідниці Н. Стракаускайте, «саме пам'ять і місце через ландшафт дають змогу поєднати в одне ціле глобальні, локальні та етнічні аспекти» [62, с. 11].

Місто *Кривий Ріг* є одним із центральних топосів роману. Авторка твору народилася в цьому індустріальному місті, жила тут, тому як ніхто інший могла якнайточніше описати й зрозуміти його з усіма його особливостями, деталями, перевагами й недоліками. Кривий Ріг є найдовшим містом Європи, за що серед місцевих жителів почесно зветься «містом довжиною в життя». Розташований

на злитті річок Саксагань та Інгулець, які входять до басейну Дніпра. Заснований у 1775 році козаками.

Текст роману насичений історичним та краєзнавчим матеріалом, що охоплює топонімічні свідчення, народні легенди та перекази, історичні факти, екскурси у минуле та ін. Які ж смислові конотації пов'язані з містом Кривий Ріг? З чим асоціюється місто? Яке перше враження створює? Відповідь на це дає письменниця. Основним прийомом створення геокультурного ландшафту є художній контраст: *«А тут, на злитті річок Саксагані та Інгульця, панувала експресія іншого татунку, й діставати доводилося не естетичні враження, а граніт і залізні руди. Тут не було Ейфелевої вежі й Лувру, та й узагалі не так вже і багато значущих архітектурних пам'яток, хіба що індустріальні, які надавали місту самобутнього і суворого вигляду. Існувало, звісно, двійко широких вулиць, з супермаркетами та яскравими вітринами. Але хіба порівняєш Кривий Ріг з Парижем. Та він і не претендував. У нього була своя стримана і незворушна краса, яку ще потрібно зрозуміти та відчутти. <...> Це було поселення для козаків, чумаків і селян, які рятувалися від кріпацтва. Кілька землянок. А потім виникло уже справжнє місто, неспокійне, бунтівне, як вдача ватажка цих вільних людей, – Кривого Рога»* [12, с. 17].

Упродовж роману ми спостерігаємо як Анні, один із ключових персонажів твору, проводить умовні паралелі між похмурим криворізьким існуванням, з його повним зануренням у неприкрашені реалії життя та золотим павутинням спогадів про красивий Париж, де мрії так і залишилися мріями на все життя. Її не надихала легенда про одноокого козака Кривого Рога, який заснував містечко на півночі Запорізької Січі. Цю історію безліч разів їй переказував зять Гена, показуючи пам'ятник на Молодіжній площі та своє колекційне каміння у формі козацької голови.

Проте Україна вже давно стала батьківщиною для Анні, але зізнатися самій собі в цьому вона не могла: *«Село Цибульківка Дніпропетровської області, де жили її родичі по-батькові, і Кривий Ріг – містечко з кривою назвою, яке розрослося навколо однієї нескінченної й сумної вулиці – непомітно зробилися її домом. Анні й не тямилася, коли і як це сталося, коли ж вона осіла*

саме тут, поруч із ними, у місті відвалів, поганих доріг, штолень і кар'єрів» [12, с. 18].

Українське село «з дивною овочевою назвою» Цибульківка, яке вимушено стало другим домом для Анні більше ніж на пів століття, географічно знаходиться в Дніпропетровській області, Дніпровському районі та підпорядковується Могилівській сільській громаді. Розташоване за 55 км від залізничної станції Кобеляки. До 1946 року мало назву Закрівці. Найближчими селами є Новоселівка, Салівка, Зубківка та Плавещина, які також побіжно згадуються у романі як ті, що постраждали від Голодомору 1932–1933 рр.: *«Цибульківка – місце із сумною історією. Напевно, як і кожне українське село, закатоване безперервним гнітом своїх та чужих панів. Єдине, що підтримувало й не обманювало тут людей, – щедра, родюча українська земля. Однак на початку тридцятих тут панувало переважно небуття» [12, с. 168]. «Збезлюділи села, наче хтось величезною мітлою вимітав із них життя» [12, с. 170]. «Нехай знають чорти, що Цибульківка жива! По сусідству села, Салівка й Новоселівка, вимерли давно. А Цибульківка тримається! Жевріє в ній уперта головешка життя» [12, с. 173].* Отож людям залишалось лише виживати на зло тим радянським катам.

Оточують село багато заболочених озер, поблизу протікає річка Оріль, що також допомогло свого часу мешканцям вижити. Герой роману Павло Захарченко зробив собі землянку в тих заболочених лісах: *«Тутешні соснові ліси, перемежовані острівцями густих мішаних просік, жителі Цибульківки сходили уздовж і впоперек» [12, с. 170]. «Він вирив цілу печеру біля підніжжя яру... необізнана людина може заблукати, а та, яка знає ці місця не захоче лізти: круто, вогко і багнисто» [12, с. 171].*

Село має цікаву археологічну історію, адже поблизу нього було виявлено поселення епохи неоліту (IV тисячоліття до н. е.) і бронзи (II тисячоліття до н. е.), а у межах старостинського округу знаходиться 12 курганів. Засноване тодішнє село Закрівці в 1831 році. *«У 1929 році за часів радянської влади було утворено колгосп. За часів німецько-радянської війни на фронті перебували 649 місцевих жителів, з них загинуло 387» [52, с. 880].* У післявоєнний період в селі

знаходилася центральна садиба колгоспу ім. Щорса. Виробництво вовни було чільним господарським напрямком. З допоміжних підприємств працювали також олійниці та млини.

Сучасна Цибульківка славиться своїми мистецькими талантами, зокрема фольклором, де досить відомим є ансамбль троїстих музик. Учасники цього ансамблю грають на оригінальних музичних інструментах, які є переважно посудом: пляшках, чашках, ложках; створюють частівки на місцеву тематику, є учасниками усіх сільських свят. Також у цьому селі до сих пір успішно побутує традиція колективних танців (вальс, полька тощо).

Будь-який простір так чи інакше впливає на своїх мешканців і визначає спосіб їх життя й думання, зокрема і рустикальний. Анні, яка мала тонку душевну організацію, навчалася на філософському факультеті Сорбонни, було дуже самотньо серед цих сільських людей, які заклопотані проблемами буденними. Для неї це була чужа територія, яка породжувала внутрішню дисгармонію. Відсутність обмежень, що дає місто, значно відрізняє його від локально замкненого села, на додачу ще й радянського, де існує постійний неформальний контроль за вчинками усіх мешканців. Щоб знайти смак у сільському житті необхідно бути зацікавленим у ньому, розуміти трудову сторону його життя. Село як топос реалізації сенсу життя людини принципово відрізняється від міста: люди невтомно працюють в полі, вдома, зростають дітей, а тонкощі почуттів та філософування про життя відходить далеко на другий план. Вона була змушена докорінно змінити свій спосіб життя, щоб не зустрічатися з докором та осудом місцевих, пристосуватися, але в глибині душі все ще не втрачала того природного запалу та надії повернутися до Парижу та П'єра.

Коли їхні з П'єром долі знову з'єдналися, вони оселилися в Живерні, мальовничому, спокійному французькому містечку, де останні роки свого життя жив і творив художник-імпресіоніст Клод Моне, яким так відчайдушно захоплювалась Анні. Вершиною його творчості став цикл картин «Латаття», де зображені прекрасні лілеї (які він виростив сам, замовивши насіння з Японії) в прозорій воді ставка (де відображається блакитне небо), оточеного деревами і

квітами. Проте вже тут Анні часто згадувала Цибульківку, навіть романтизувала її, а всі тяжкі спогади відлягли на другий план. І хто знає, якщо б героїня захотіла написати картину, що б там було зображено? Екзотичні й романтичні пейзажі Живерні, чи Цибульківка, де *«млинець місяця, що падає в озеро, світла лісова стежка, що веде до сонячної трясовини, де влітку збирали чорниці й журавлину, а восени – лисички й польські гриби. Теплий запах землі, від якого навесні паморочиться в голові. У ньому, здається, в'язнеш, як і в блискучому чорноземі»*? [12, с. 317].

Важливе місце у творі посідають топоси *Запоріжжя та Дніпра* зі славетними порогами. Ще будучи дитиною, Анні у своїй свідомості порівнювала два світи: французький, що здавався вже самотнім і сумтним, та український, що вабив незбагненними дивами. Дівчина піросла, але їй як і раніше хотілося *«перетворитися на вітер і полинути з незатишного Монжерона в далеку невідому Запорізьку Січ, де “ніч така місячна... хоч голки збирай”»* [12, с. 24].

У романі ці топоси, що тісно пов'язані з часами козацтва, репрезентовані через розповіді Ігоря Калнишевського, прямого нащадка козацького кошового отамана, і за сумісністю друга Антона. Ігор був справжнім патріотом, фанатом свого краю, історію якого знав в усіх найдрібніших подробицях.

Саме Запоріжжя, на думку Ігоря, є тим *«осередком, з якого походила вся людська цивілізація»*, а у районі Дніпровських порогів *«пролягає головний енергетичний та інформаційний полюс Землі»* [12, с. 95]. А пояснено це тим, що ці землі розташовані на Українському кристалічному щиті, *«це унікальна зона найдавніших на планеті архейських гранітів, які пам'ятають усю історію людства від самого початку. Енергією, яку вони мають, підживлюється все населення планети»* [12, с. 95].

Згадується також і про виняткову цінність порід у скелях на Монастирському острові у межах Соборного району міста Дніпро. У сучасному вигляді на заході він має гранітні скелі, на сході переходить у піщану косу. На острові знаходиться храм Св. Миколая і знаменитий водоспад «Поріг Ненаситець». Пороги для Дніпра – *«космічна міць, унікальний музичний*

інструмент Всесвіту», а люди, створивши водосховища, «залили водою скрипку, на якій грав сам Бог, убили музику, яку чули наші предки й могли б почути ми» [12, с. 96].

Антон спочатку був скептично налаштований до таких висловлювань про сакральне значення порогів, мав більш прагматичну думку, бо справедливо вважав, що вони заважали судноплавству, перекривали шлях із варягів у греки, нічого метафізичного й духовного в них не вбачав. Проте друг упевнено доводив своє, чим змусив хлопця задуматись.

У тексті органічно переплітаються історичні факти та наукові докази з легендами, що побутували серед людей. Такий різноплановий краєзнавчий матеріал є дуже корисним для використання на уроках літератури рідного краю. Адже історичні джерела насичують інтелектуально-пізнавальну потребу учнів, а перекази й легенди впливають глибоко емоційно, надихають на творчі роздуми, активізують уяву й мислення.

Легенда про утворення порогів, яку розповідає Ігор, стосується змагання Дніпра та Десни, що мали добігти до Чорного моря. Під час швидкого руху Дніпра, який *«кинувся вниз із величезною швидкістю, так, що вибухали скелі від його могутньої течії, розкидаючи каміння навколо»* [12, с. 97], утворилися всі дніпровські пороги, зокрема найкрутіший та найнебезпечніший з них – Ненаситець. Його назва є промовистою, адже він поглинув безліч кораблів, що переправлялися річкою.

За різними енциклопедичними відомостями (Верменич Я. О., Омельченко Г. М., Яворницький Д. І.) цей поріг називали ще Ревучим, Ненаситецьким, Розбійником, Дідом-порогом. «Це п'ятий, найбільш небезпечний поріг, який мав 12 лав (скель). Його протяжність уздовж Дніпра становила 2480 м., а загальна висота падіння води – приблизно 5 м., швидкість течії могла сягати 4 м/с. Шум порога, який не замерзав навіть у сильні морози, було чути за 10 км., а в тиху погоду за 15–20 км. Посередині між скелями існував так званий «козацький хід». Після завершення будівництва Дніпрогесу в 1932 р. Ненаситець зник під товщею води» [59, с. 51–53].

Письменник Петро Ребро висловлює припущення, що Т. Шевченко у своєму «Заповіті» змальовує пейзаж неподалік від острова Хортиця, де просить його поховати. Окрім слів про Дніпро і кручі, він описує саме цей поріг. Це можна зрозуміти за рядками «було видно, було чути, як реве ревучий», саме одну з таких назв і приписували Ненаситцю. Цю теорію підтримала Оксана Забужко, про що розповіла в одному з випусків літературної програми «ЛітПроСвіт».

Ігор обурюється, що сакральні землі були затоплені великими водосховищами: Канівським, Київським, Кременчуцьким, Кам'янським, Дніпровським, а річка без порогів з часом стає мертвою: *«Пороги – це природне джерело відновлення й регенерації. Річка з порогами рухається швидше. Дніпро після того, як розжирів водосховищами, практично зупинився, помер. Розумієш? Він схожий на неповороткого ледаря»* [12, с. 98]. Водосховища дійсно несуть у собі низку екологічних загроз, як-от: затоплення земель, заболочення, зміна ареалів тварин, збільшення масового «цвітіння» води, ускладнення міграції риби тощо. Хлопець бачить шлях до вирішення цієї проблеми у закритті Дніпрогесу: *«Спустити воду, звільнити пороги, затоплені острови, сакральні землі. І тоді музика дніпровських порогів знову залунає для нас і для всієї планети»* [12, с. 99].

Через призму подій, що відбуваються сьогодні, ця тема є особливо актуальною. Після зруйнування російськими агресорами греблі Каховської гідроелектростанції 6 червня 2023 р., вся вода, яка там була, розлилася, це вплинуло на життя десятків тисяч людей і тварин. Після катастрофи на поверхню «вийшов» славнозвісний Великий Луг, територія якого весь цей час була під товщею води. Це місце сили раптом знову з'явилося чи не у найвідповідальніший та найважчий період української історії. Археологи наразі знайшли у цьому місці багато цінних сакральних артефактів, які залишилися ще від козацької доби.

Великий Луг здавна вважається колискою запорізького козацтва, адже недарма люди казали: «Січ – мати, а Великий Луг – батько». Його історія почалася з Великолузької заплави, утвореною Дніпром. Острів Хортиця був

верхньою частиною Великого Лугу, його виникненню як козацької фортеці завдячують саме людським та природним ресурсам цього місця (родючі ґрунти, відносна віддаленість від агресивних осередків інших військ).

Відомий український письменник, режисер і кінодраматург О. Довженко, який тоді був свідком створення рукотворного Каховського моря, у своїй кіноповіді «Поєма про море» писав дуже відверті на ті часи слова: «Все, що батькам і дідам віками здавалося красивим від перших дитячих років, – все щезло» [17, с. 32]. «Весь Дніпровський Низ, від Запоріжжя до Каховки, зразу став невпізнаним. Пішов під дніпровську воду великий Запорозький Луг, потонули навіки старі хрести на дідівських кладовищах. Щезли ріки Підпільна, Скорбна...» [17, с. 73]

Залишається загадкою для всіх нас той факт, як І. Власенко вдалося порушити такі злободенні питання сучасності, передбачити їх у своєму романі, який побачив світ ще в 2018 році.

У тексті також згадуються свідчення грецького філософа та географа Геродота, який у своїй книзі «Мельпомена» пише про найбільшу після Істри (Дунаю) річку Борисфен (так греки називали Дніпро), яка щедро наділена усілякими благами: приємною на смак, прозорою і чистою водою, великою кількістю риби, а уздовж берегів були прекрасні посіви й пасовища.

Отже, як ми з'ясували, аналіз роману, зокрема його просторових меж, вимагає до себе безпосередньої уваги на локуси та топоси художнього тексту.

Уважається, що поняття «топос» і «локус» прийшли у філологію із філософії та природничих наук, стали активно досліджуватися та широко використовуватися літературознавцями. Ці терміни не мають загальноприйнятого визначення, яке б задовольнило усіх науковців, проте їх слід розуміти як елементи простору, які автор навмисне чи підсвідомо вводить у тло тексту.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» поняття «локус» тлумачиться як «певна обмежена територія», а «локальний» – тобто такий, який має певні межі і не виходить за них; місцевий [10, с. 626].

Поняття «топос» було відоме ще за часів Аристотеля, який надавав йому значення «загального місця», вихідного пункту, що є важливим для викладення теми. Згідно з сучасними дослідженнями поняття «топос» має два основних значення: по-перше, це важливе для сприйняття художнього тексту місце, де розгортаються смисли, яке може корелювати з будь-яким фрагментом реального простору, як правило, відкритим. По-друге, це «загальне місце» є сукупністю загальних проблем, ідей, сюжетів, мотивів, що є характерними для певної національної літератури.

Згідно з вищесказаним, серед літературознавців утвердилося трактування терміна «локус» як обмеженого простору у складі необмеженого («топос»). Тобто це визначена ієрархія, де «топос» це абстрактна відкрита одиниця простору, а «локус» – досить конкретна неабстрактна одиниця (парк, садиба, будинок, вулиця тощо).

Нам імпонує думка таких дослідників, як-от: Ю. Безхутрий, І. Вихор, І. Козлик, І. Набитович, Л. Пилипюк, І. Ткаченко, Ф. Штейнбук та інших, які у своїх роботах вирізняють ці поняття, спираючись на логічні відношення між цілим та його частинами (наприклад, топос міста, локус вулиці, парку, театру) [24; 43; 57]. Дещо опозиційною є думка науковців М. Ловчинського та А. Михайлової, які не виділяють великі чи локальні компоненти простору, натомість послуговуються топосом у широкому значенні цього слова: топос міста, будівлі, вокзалу тощо.

Побутує також ідея про те, що один і той самий просторовий образ може називатися і топосом, і локусом, залежно від його осмислення як національного символу з актуалізацією оціночних смислів або ж реального опису, де превалюють денотативно-референційні смисли. Наприклад, концепт будинку може набувати значення національного топосу (ідеальне), або ж локусу (реальне) [45, с. 88].

Топос міста можна розглядати як семіотичний конструкт у тексті, який відображає образ певного міста з детальним описом його ландшафту, архітектури та топографії. Він презентується «як місце з'єднання, яке водночас і виокремлює річ, і влітає її в систему загального розташування об'єктів і

явищ» [1, с. 85]. У контексті художнього твору топос міста виступає тлом дії героїв, на концептуальному рівні він має свій зв'язок із семіотичною сферою символів і функціонує як універсалія, архетип, який вписується в широкий контекст загальнокультурних моделей.

За словами О. Богданової, важливу роль у розкритті структури міста відіграють орієнтири, такі окремі елементи, що виділяються із загального змісту, розкриваючи темпоральні характеристики соціального життя міста та допомагають відтворити його просторову організацію. [4, с. 32]. А такими орієнтирами цілком можуть бути локуси. У численних працях науковця про семіотику художнього простору акцентовано увагу на думці про приуроченість героя твору до певного місця, локусу. Щодо героя ці «місця» є функціональними полями, потрапляння у які можна прирівняти до миттєвого включення у конфліктну ситуацію [37, с. 3]. Цю ідею про функціональні поля і прив'язку до них героя твору підтримує і науковець О. Неклюдов. Ми, у свою чергу, також поділяємо цю думку.

Дослідники локусу стверджують, що художній простір може функціонувати як структурна система для формування різноманітних моделей характеристики персонажів через їхнє «місце». Тому простір можна сприймати як локально-етичну метафору, поділяючи персонажів на героїв свого місця та героїв просторової та етичної нерухомості, які якщо і переміщуються за вимогами сюжету, то переносять із собою характерний для них «локус».

Серед деяких дослідників утвердилася думка, що простір також умовно можна поділити на відкритий (необмежений) та замкнений (конкретний). Замкнена структура передбачає власний дім, вулицю, місто, країну. Ці образи асоціюються із такими ознаками, як: «рідний», «безпечний», «теплий». Цю структуру можна протиставити відкритій, зовнішній, необмеженій, яка наділена ознаками: «чужа», «холодна», «ворожа». Відтак, закритий простір несе на собі відбиток свого господаря, виконує характеротворчу функцію по відношенню до героя. Натомість відкритий простір виступає контрастним або гармонійним фоном почуттів і переживань персонажа, бере участь у створенні антропоцентричності твору.

Семантику ландшафту, архітекtonіки та географії місцевості, яка втілюється у пейзажних орієнтирах, можна розглядати як основний компонент структури міського топосу. Ці фактори активно взаємодіють з героями, здійснюючи на них психологічний вплив. Пейзаж та архітекtonіка створюють певну атмосферу та настрій, які відобразатимуть психологічний стан героя, певні елементи можуть мати символічне значення.

Термін «локус» також використовують, коли мова йде про виділення глибоких смислових аспектів концепцій, що досліджуються, наприклад, дім – це локус сім'ї, переживань, історії роду та всього сакрально-інтимного.

Дослідниця О. Фролова розрізняє сюжетні локуси, які можна тлумачити як місця дій у сюжеті та композиції художнього тексту, тобто такі фрагменти простору, що вводяться в синтагматику тексту. У системі сюжетних локусів вона вирізняє шість опозиційних пар:

- 1) позитивний / негативний;
- 2) природний / освоєний людиною;
- 3) відкритий / закритий;
- 4) свій / чужий;
- 5) верх / низ;
- 6) фантастичний / реальний.

Класифікують також локуси, які виражені в тексті топонімами та апелятивами. Перші групують на історично обумовлені та вільні локуси. Серед локусів, які виражені загальними назвами, виділяють такі типи: 1) приватні (дім, квартира, кімната); 2) соціальні (метро, залізничний вокзал, вулиця, провулок); 3) природні (річка, степ); 4) комплексні та 5) динамічні (дорога) [45, с. 89].

Отже, локус транслює конкретне місце в просторовому континуумі. Попри вже усталене поняття «локус», у літературознавстві існують й інші модифіковані варіації цієї назви, які фактично дублюють його семантику та є синонімічними. Зокрема, А. Булгакова вважає доцільним використовувати поняття мікротопос і субтопос [8, с. 32].

Топос і локус перебувають в ієрархічних відношеннях, де є глобальний простір (у якому вирішується доля великої групи людей, плине життя самого міста як суспільно-цивілізаційного організму) і локальний (де розгортається тло життя героя, події відбуваються крізь призму «місця»).

Окрім історично визначеного місця, кожна подія має ще один вимір, – час. Мова йде про хронотоп (від грец. *chronos* – час, *topos* – місце) твору, або як його ще називають – часопростір, який є необхідним атрибутом художнього світу. Вивченням взаємозв'язку часових і просторових відношень у художньому творі займалось чимало літературознавців, зокрема В. Лук'янець, Н. Копистянська та ін.

Час в тексті може сповільнюватися, прискорюватися, ущільнюватися, ставати художньо зримим, а простір в свою чергу втягується в рух часу, історії, сюжету та композиції. Він постає як багатовимірна площина, де виокремлюють фабульно-сюжетний час та оповідально-нараційний. Часопростір здатен надавати творам філософського характеру, виводити словесне тло картину світу, навіть за тієї умови якщо оповідачі та герої не схильні до філософування.

Філософське поняття часу, яке формувалося протягом багатьох віків, попри постійні суперечності, зберегло основні центри, навколо яких зосереджені гіпотези, думки та концепції дослідників:

- 1) Час – вічність (час пов'язують із мінливістю, динамікою, рухом, а вічність – із статикою, нерухомістю);
- 2) Час: минуле – теперішнє – майбутнє (найбільш об'єктивні категорії, які є центральними);
- 3) Час – пам'ять (об'єктивно-суб'єктивна категорія, яка зберігає мить часу у пам'яті) [33, с. 221].

Митці у своїх творах розкривають власне світобачення, своє розуміння і відчуття часопростору, створюють своєрідний художній світ з художнім часом, простором і ритмом його плину.

Домінантними концептами часопростору є: модальність часу (минуле, теперішнє і майбутнє), його структура (циклічний, лінійний), тип простору

(«відкритий», «замкнений», «свій», «чужий»), хронологізація часу, структура простору та його масштаби («топос», «локус»).

2.2. Просторова семантика роману «Чужі скарби»

Будь-яке місто – це один механізм, який складається з незліченних символів, кодів, міфів, що містять у собі інформацію про минуле, теперішнє і майбутнє. При розгляді міста необхідним є тлумачення його сакральної географії.

Згідно з ідеями М. Оже, в сучасному світі існують «місця» та «не-місця». Розрізняючи їх між собою, французький науковець вказує на побутування певних «географічних метафор», за якими й місцеві жителі, й туристи ідентифікують простори, пов'язуючи між собою будівлі, визначні пам'ятки, їхню історію та ідентичність тих, хто в цих місцях народився, проживав. Це має неабияке значення для людини, яка в цьому зацікавлена, поінформована, натомість пересічна людина надає перевагу сучасним магістралям, торговим комплексам, великим житловим масивам тощо, байдуже проходячи повз цих пам'яток. За його міркуваннями «місця» та «не-місця» є протилежностями, перше ніколи не є зовсім знищеним, друге – завершеним, вони «як палімпсести, на яких ґрунтується гра ідентичностей та безсмертного повторення» [60, с. 71]. Місця «заповнюються через натяк, через обмін кількома ключовими словами між мовцями, що поглиблює зв'язок між ними» [60, с. 77].

Майже у кожного криворізького письменника в його творах більше чи менше, але фігурує проспект Поштовий, який розташований в центральній частині історичного ядра Кривого Рогу. Свою назву отримав від поштового тракту (Кизикерменський шлях), заснованого в 1775 р., який дав початок розвитку поселення Кривий Ріг. На цьому ж проспекті встановлений пам'ятник діячу, без якого історичний розвиток нашого індустріального міста не можна уявити, – Олександрю Полю, який велику частину свого життя присвятив вивченню залізних руд й доведення їхнього промислового значення. Людина,

яка цього не знає, не матиме змоги в повній мірі осмислити історію міста та значення конкретних локусів у ньому. Пов'язуючи циклічність часу, прикмети ландшафту, персоналії, на думку М. Оже, утворюється той самий простір, який стає топосом у культурі та літературі.

Дослідження просторової семантики роману І. Власенко «Чужі скарби», можна помітити певну «локальність» розгортання подій, яку варто кваліфікувати як місце перетину часових та просторових рядів твору. З погляду сюжету та композиції саме тут відбуваються вирішальні, доленосні зустрічі чи прощання, зав'язуються інтриги, відбуваються розв'язки, ведуться важливі діалоги тощо. Наприклад, Люксембурзький сад у Парижі, Східний вокзал, Замок у Монжероні, село Цибульківка Дніпропетровської області та ін.

Художній простір є місцем, де розгортається життя героїв разом з їхнім побутом, оточенням і яке формується в творі шляхом зміни акцентів, ракурсу, місця оповідача тощо. Художній час включає в себе історичний час, який визначає життя суспільства у певний період історії, реальний, побутовий час життя героїв та час оповідання (опис подій, що вже сталися). Загалом, це певна послідовність і взаємозв'язок подій, які змішуються, стискаються або, навпаки, розтягуються для створення часового сприйняття.

Просторово-часова структура художнього твору відображає політичні, ідеологічні, моральні погляди автора, а також сприйняття історії в конкретну епоху та літературні традиції, до яких належить автор. Центральним елементом просторово-часової організації і тривалості сюжету є змалювання доль головних героїв.

Отже, згідно з усталеною літературною традицією, що склалася за аналогією до способу розгляду художнього простору як локусу, отримала підтримку з боку багатьох літературознавців (Ю. Безхутрий, О. Боронь, А. Булгакова, Д. Боклах, М. Калиняк, І. Козлик, І. Лисенко, В. Фоменко, Ф. Штейнбук та ін.), цілком слушним є визначення «топосу» як зовнішнього (відкритого) простору, а «локусу» як внутрішнього (закритого) у складі зовнішнього. Тому цілком закономірно вважати топосом будь-який відкритий простір, що репрезентований ландшафтом та архітектонікою із зображенням

певного цивілізаційного об'єкту людського життя (міста, села), а локус визначити як закритий простір із репрезентацією конкретного «місця» (будинку, парку, університету, кав'ярні, театру, вулиці, собору тощо) у складі семантичного ядра топосу.

Вокзал – це не лише місце, де повсякчас відбуваються переміщення, транспортування, а й певний екзистенційний простір, який вміщує в собі широкий спектр емоцій та почуттів. Локус вокзалу є метафорою життя, яка відображає нашу постійну дорогу, переходи та зміни. Від радості й надії до смутку, від зустрічей до прощань, від стабільності до докорінних, іноді незворотних, змін. Так, у романі письменниця використовує Східний вокзал (фр. Gare de Paris-Est) Парижу. Саме цей вокзал вподобали для використання у кінематографі такі режисери як: Жан-П'єр Жене у фільмі «Амелі», Еміль Едвін Райнерт «Набережна Гренель», Серджіо Леоне «Якось у Америці», Жерар Жуньо «Чудова епоха» та ін.

Доля фатального прощання на пероні Східного вокзалу не оминула і П'єра з Анні. Якби ж знала тоді вона скільки разів буде докоряти собі за зроблений вибір: *«Чи хочу я назад повернутися у Монжерон? Ні, краще в Париж, на Східний вокзал, туди, де ми розлучилися з П'єром...»* [12, с. 102]. *«Здається, то й був її сізифів камінь, який Анні знову і знову викочувала на вершину своєї гори, безперервно картаючи себе за той жахливий вибір, який колись зробила, стоячи на пероні Східного вокзалу»* [12, с. 151].

Це місце можна назвати точкою незворотності, перехідною зоною між «своїм» і «чужим», простором вирішального вибору – поїхати на пошуки батька в таємничу, овіяну бабусиними піснями та легендами про козаків, Україну, чи залишитись в звичному Парижі поруч з коханим: *«... можна не погоджуватись з життям, тікати від нього в якісь немислимі сфери, далекі й чужі, залишати свою домівку, кидати коханих, які набридають, припиняти котити свій камінь. Але життя завжди поверне тебе до підніжжя твоєї гори. У твою справжню історію»* [12, с. 141].

А камінь Анні із шаленою швидкістю покотився вниз, за три тисячі кілометрів від Парижа, він щезнув у темній безодні радянської післявоєнної

розрухи. І дівчина, навіть не вагаючись, кинулась у цю прірву: *«Так бабуся Анні стала українкою, точніше, радянською громадянкою з усіма відповідними наслідками»* [12, с. 150]. Анні перш за все прагнула розшукати батька, повернутися до свого коріння, віднайти гармонію й позбавитися відчуття сирітства, відірваності від рідного, повернути внутрішню цілісність. Та й не дарма П'єр називав її *«генетичною українкою»*, бо українці думають серцем.

Ірина Власенко – авторка, для якої досвід радянської людини не є чужим, проте вона у своєму романі зображує не людину радянську, а французенку з українським корінням, яка волею долі опинилася в радянській Україні: *«Етнічні українці, що деякий час пожили у французькій шкурі в самому Парижі й раптом повернулися на свою історичну батьківщину, замешкавши між Полтавою й Дніпропетровськом, у колоритному українському селі Цибульківці, змушені були якось до цього пристосовуватися. Назад до Франції їх не відпускали й протягом багатьох років періодично викликали на бесіди з представниками НКВС»* [12, с. 187].

Географія подій твору тісно пов'язана із політичними режимами та владою, що панували в ті часи. Тому слід розглянути поняття геополітики. Як наука геополітика існує близько ста років. Це поняття у загальний оббіг вперше запровадив шведський географ та державознавець Рудольф Челлен.

За визначенням сучасної енциклопедії, геополітика (від грец. гео – земля, politikos – усе, що пов'язане з місцем: держава, громадянин, політика) – це концепція політики однієї держави чи сукупності держав, яка вбачає визначальну роль саме географічних факторів у процесах зовнішніх та внутрішніх політичних дій, стану та розвитку економічної, соціальної та політичної систем суспільства. Історія становлення геополітики базується на дослідженні ролі географічного фактору, зокрема на концепціях географічного детермінізму, методологічною основою якого у XVIII ст. було розуміння діяльності людини, яка цілком обумовлюється довкіллям (Ш.-Л. Монтеск'є, А. Тюрго) [21]. На думку М. Нартова, геополітика – система знань про контроль над простором. Як ідеологію насамперед поняття геополітики тлумачить О. Дугін [34, с. 10].

Згідно з думкою американського вченого К. Грея, геополітика торкається взаємозв'язку географічного фактору та міжнародної політичної могутності, відповідно ця наука охоплює питання міжнародного порядку та безпеки, «вплив просторових чинників на зростання і занепад силових центрів, виявляє політико-організаційні, технологічні, демографічні процеси на творенні держави, забезпечує контроль над простором» [34, с. 11].

До природних факторів життя суспільства традиційно відносили річкові комунікації, особливості кліматичних умов, наявність чи відсутність виходу до моря, якість і кількість ґрунту, корисних копалин, сонячної активності, а також тенденції розвитку культурно-соціального життя, типи соціальної організації та особливості політичного устрою.

Серед української інтелігенції першого десятиріччя ХХ ст. питання геополітики вивчали М. Грушевський, В. Винниченко, Д. Донцов, С. Рудницький, І. Лисяк-Рудницький, С. Шелухін та ін. Чільними проблемами були: відсутність державності, постійні ворожі зазіхання ззовні, визначення регіону етнонаціональної території України як опорної бази у державотворенні, спроби пошуку оптимальних форм взаємовідносин з сусідніми народами, характеристика українців та інших слов'янських народів з метою доведення спорідненості або окремішності тощо.

Сучасний світ є ареною постійних геополітичних змагань і конфліктів, де йде боротьба за вплив, ресурси, територію. Геополітика є важливим складником міжнародних відносин, відіграє велике значення для розуміння подій та процесів, що відбуваються у світі. А ці процеси не можуть оминати літературу, яка влучно, відкрито або ж завуальовано відображає події минулого, сучасного та майбутнього.

Геополітичний аспект у художній літературі означає аналіз та розуміння впливу політичних, географічних, соціальних та культурних факторів на твір. Це включає різноманітні аспекти, які можуть варіюватися залежно від конкретного тексту, але основними є:

- політичний фон: аналіз політичної ситуації, режиму влади, політичних конфліктів, зовнішніх та внутрішніх відносин, ідеології тощо. Адже від цих факторів напряду залежить можливість героїв твору вільно жити, діяти, безперешкодно переміщатися в країні чи за її межі тощо;
- географічна обстановка – тобто вивчення сукупності умов географічного контексту, в якому розгортається сюжет;
- соціокультурний контекст: розуміння соціальних та культурних аспектів суспільства, в якому відбувається дія. Це питання ставлення до релігії, національної ідентичності, соціальних верств, моральних норм, цінностей тощо;
- взаємодія з історією: адже письменник у художньому творі може відображати або по-своєму переосмислювати історичні події, персоналії, колишні політичні режими, демонструючи їх вплив на сучасність;
- світоглядні позиції письменника. Роль автора дуже важлива. Його атиюд до геополітичних питань, як правило, відображає його особисту точку зору, політичні переконання, цінності та погляди на світ. А оскільки письменник пише для великої аудиторії читачів, то література може бути важливим інструментом впливу на політичні рішення та геополітичні події. Певні твори сприяють формуванню поглядів на національну ідентичність, підсиленню стереотипів про інші країни та культури, або, навпаки, позитивно впливають на розуміння та діалог між націями.

Геополітичний аспект може бути виражений через символічні елементи твору. Конкретні місця, країни мають політичні, культурні конотації, які підсилюють певні теми або меседжі. Аналіз геополітичного аспекту допомагає розкрити глибші шари смислу та зрозуміти, як суспільні, географічні та політичні фактори впливають на перебіг подій, характери персонажів, їхню мотивацію та загальний зміст твору. Як ми вже з'ясували, одним із основних законів геополітики є закон посилення фактору простору в людській історії.

У філософії епохи Нового часу простір слугував фундаментальною умовою і причиною руху, дій, подій, які сприяли цивілізаційному освоєнню

світу. Ідея порядку світоустрою через дотримання тривимірних координат часу, руху та простору поширилася на усі види мистецтва, зокрема й літературу.

Важливе національне значення має локус *церкви* на вулиці Лурмель у Парижі, адже саме тут було місце скупчення емігрантів під час війни. Це місце сили, надії, згуртованості, захисту, де люди прагнули заховатися від відчаю. Тут Ольга, мати Анні, ще до війни допомагала влаштовувати обіди для бідняків і хворих. Зараз же сюди приходили розгублені, сумні й налякані люди, гуртувалися серед своїх, радилися, думали. Звідси переправляли передачі полоненим у Комп'єнь, тут ховалися від влади євреї та відбувалися зустрічі учасників Опору. Практично перед носом гестапо у невеличкій церкві людям удавалося вести активну антифашистську боротьбу.

Окрім цього, це місце наділено інтимно-особистим значенням для Наталі і П'єра Щербініна, які, за випадком долі, тут зустріли одне одного вперше і закохалися: *«Це одна з тих випадковостей, які слугують прикриттям для Бога, коли він не хоче зізнаватися у своїй участі. Таке трапляється. Подивившись на людину й бачиш її ніби наскрізь, усю й відразу, розуміючи, що це і є вона, твоя, єдина, дана Богом. І немає ніяких сумнівів, запитань і вагань»* [12, с. 49]. І навіть попри те, що П'єр уже був одружений і мав дитину, він не зміг не підкоритися чарам цієї жінки. Вона відчувала до нього те саме. Тому серед війни вони змогли створити одне для одного той тимчасовий осередок шаленого кохання й пристрасті, занурившись у нього з головою.

Упродовж роману читач «зустрічає» описи декількох війн, боротьбу з нацистським режимом, систему тоталітарної влади радянського союзу. Слово «війна» вже ніби матеріалізується в окремого персонажа твору, подих якого можна відчутти, стає невід'ємною частиною життєвих обставин головних героїв.

Наприклад, ось як пояснювала війну бабуся маленької Анні: *«– Що таке війна? – Чудовисько, яке краде людей»* [12, с. 21]. Пізніше, вже у XXI ст. дівчина сама розмірковує та оцінює пережиті часи та наслідки тривалої радянської політичної доктрини, яка спрямована на винищення українського народу: *«Достоевський вважав, що страждання очищає душу. Боюся, він помилявся. Тривалі безглузді страждання приносять не очищення, а озлоблення*

й жорстокість. Хіба люди, які зазнали стільки горя, можуть бути людяними? Агресія залишається в них усередині, вона нікуди не зникає навіть через кілька поколінь» [12, с. 135]. Спроектуювши ці слова на актуальні події в Україні, можна сказати, що українці є напрочуд миролюбною, людяною й добродушною нацією, однозначно мають і можуть відповідати жорстокістю на жорстокість, захищаючи себе та свої кордони. Агресія ще більше підсилює бажання боротися проти тиранії, не повторювати сценарій минулого. Текст роману вирізняється увагою до потреби сучасників осмислити минулі часи своєї країни, звільнитись від імперських міфів та синдрому меншовартості: *«І не важливо, що держава втрачала свої кордони і переходила під владу Орди, Литви, Польщі, Московії, народ, що населяв ці території, ніколи не втрачав своєї самобутності. Ген свободи й гідності не має кордонів, він у крові люду, який живе на цій землі. Майдан піднявся не за вступ до Євросоюзу, тобто не за чужі скарби, а за власну гідність, украдену історію й порушену справедливість. Така хвиля спротиву можлива лише з глибин» [12, с. 312].*

Ще одним локусом, який став надзвичайно знаковим для головних героїв є *Люксембурзький сад (Jardin du Luxembourg)* в центрі Парижу, який ще в XVIII ст. був улюбленим місцем прогулянок літераторів: тут походжали Ж. Ж. Руссо, Д. Дідро та ін. Саме там П'єр вперше побачив Анні, яка сиділа на лавці, залитій сонячним промінням, читала золоту сяючу книжку та й сама здавалася сонячною дівчиною. Читала вона «Виправдання добра» Володимира Соловйова, а як відомо, *«людям завжди є про що поговорити, коли вони читають ті самі книжки» [12, с. 112],* тому привід для розмови знайшовся сам.

Відрекомендувалися вони одне одному П'єр, або Петро та Анні, або Анна, адже обоє були емігрантами. Пізніше виявилось, що молоді люди навчаються ще й в одному університеті, тільки на різних факультетах: П'єр на історичному, а Анні – на філософському.

Завели вони довгу розмову, яка була цікава для обох: про перетин історії двох народів: французького та українського, який стався за часів Ярослава Мудрого, який видав заміж свою дочку Анну за французького короля Генріха I. Анна Ярославна при переїзді збирала з собою чимало книжок, розраховувала на

світське товариство, бали та високоінтелектуальні розмови, дорогою вчила французьку, щоб не осоромитися перед нареченим. Проте Генріх I був не надто розумний, не вмів читати і був неписьменний, що, звісно розчарувало дівчину. На церемонії вінчання й коронації вона висунула умову, що буде присягати лише на руському Євангелії, яке привезла із собою.

Тут зустрічаємо порівняння тогочасного Парижа та Києва: *«Що могло чекати на київську княжну в брудному, темному Парижі, населення якого становило близько п'ятнадцяти тисяч осіб, тоді як у Києві на той час жило п'ятдесят? <...> У Києві вже було зведено Софійський собор, Золоті ворота й Десятинну церкву. Тоді ж саме закладали Печерський монастир. Анна звикла до просторого й чистого міста із золотими маківками церков, тож була неприємно вражена тіснявою Парижа з його брудними вуличками й недотриманням навіть елементарних правил гігієни»* [12, с. 117].

Анна здійснила справжню революцію при французькому дворі, поступово стала незамінною людиною у політиці держави, будувала школи, бібліотеки, храми, сприяла християнській просвіті народу. Після смерті короля перебралася в його замиську резиденцію Санліс, де серед лісів вирішила побудувати жіночий маєток Мулен де Санліс. Залишки цього замку збереглися в Паризькій провінції Монжерон, де в притулку перебувала Анні Щербініна.

Півроку майже щодня вони зустрічалися на тій самій лавці в Люксембурзькому саду, поки Анні не поїхала в радянську Україну до батька. Цей локус також символізує життєвий колообіг, який замкнувся у місці початку, коли Анні з П'єром зустрілись знову тут через півстоліття. Ця лавка в саду стала для чоловіка *«святим, намоленим місцем... Вона ніби зберігала цілющу юнацьку віру, що все завжди повертається на круги своя»* [12, с. 302].

Коли вони зустрілися, час для них ніби зупинився тоді, ніби не було ніякої розлуки: *«– Мені здається, ми завжди були разом? Хіба для того, щоб кохати людину, потрібно весь час перебувати поряд із нею? – Так, звісно. Ти завжди була поруч. Я це відчував. Скільки нам залишилося, як гадаєш? – Може нам узагалі нічого не залишилося. А може, попереду ціла вічність, бо вороття – це лише початок»* [12, с. 316].

Горище старого замку в Монжероні, де підлітки відбували покарання, мало вигляд величезної, запорошеної пилом пустки, куди давно ніхто не заглядав. Серед старих речей тут можна було знайти безліч артефактів із довоєнних часів та життя воєнного періоду. Предмети довговічніші за людей. Вони переходять із рук в руки, залишають на собі відбитки безлічі долів. Деякі несуть у собі пам'ять щасливих часів, а деякі – енергію втрат.

У полотняній сумці кольору хакі діти знаходять скарб: перев'язаний стос німецьких листів та коштовне каміння у коробочці з-під льодяників. Місцем схованки було визначено чотирикутний кам'яний водограй із фігуркою Маленького принца у дворі Санлісу. Діти закопали скарби з того боку, в який обернена голова героя Екзюпері. Невипадково локус саме з цим героєм фігурує в тексті, адже він уособлює в собі дитячу чистоту думок, совісті, незалежність від матеріалізму та повсякденності. А це були особливі діти, *«яких до більшості істин привели не книжки та не вмовляння дорослих, а саме життя»* [12, с. 32]. Сам Монжерон героїня характеризує вельми негативними епітетами: *«незатишний Монжерон»* [12, с. 24], *«нестерпний Монжерон»* [12, с. 25], а Санліський замок як: *«зовсім не казковий: занедбаний, тужливий, холодний і похмурий, до пари сирітському повоєнному дитинству»* [12, с. 24].

Локус бібліотеки в Санліському замку є тихою гаванню для головної героїні. Всі сирітські проблеми залишаються ззовні, коли Анні знаходиться в цьому світлому, затишному місці, оточена полицями з безліччю книжок, що відкривають дівчині дверцята в світ письменницьких фантазій. Там вона могла читати книги різних авторів, зокрема й українських, і поринати думками до цієї, овіяної бабусиними казками й бувальщинами, країни.

В кав'ярні *«Клозері де Ліла»* Анні вперше наважилася розповісти П'єру про знайдені на горищі скарби та про прокляття, яке їх переслідує. Саме там вони вперше відкрили ті загадкові листи, адресовані Йоганну Шварцгуберу (утнерштурмфюреру СС) від його коханої Гретхен Бертнау, інші були від Генріха Бертнау, який був вдячний Шварцгуберу за можливість побувати у Равенсбрюці та підписував свої листи *«Володар двору»*. Анні відчувала, що якимось чином має відношення до них. Пізніше дівчина дізналася, що Йоганн

був начальником табору Освенцим-Біркенау, «експертом» зі знищення людей і приїжджав до жіночого табору Равенсбрюк з інспекцією. Саме тоді, ймовірно, коли загинула її мати в цьому місці. Жінок вибирали на спеціальних маршах і видавали їм рожеві ідентифікаційні картки з літерою «V», після чого знищували. Ольга, мати Анні, дала вирішальний привід для вбивства, заспівавши під час повірки пісню «Ніч яка місячна».

Прокляті скарби, які діти знайшли на горищі, були трофейними коштовностями німців. Генріх сховав їх тут, на горищі покинутого замку під Парижем, сподіваючись на швидке повернення. Упродовж свого життя герої, що були причетні до цих коштовностей, по-своєму прагнули «нейтралізувати» їхній негативний вплив, зняти прокляття. Робили вони це за допомогою добрих вчинків: Антуан відкрив свою школу мистецтв, Анні допомогла онуку одужати після важкого поранення в зоні бойових дій: *«– Ми хоч трохи зменшили те зло, віддавши діаманти на добрі справи? – Я не знавець проклять, але можу сказати точно, що ви з Антуаном знайшли їм чудове застосування. І це зрештою встановило рівновагу»* [12, с. 318]

2.3. Специфіка вивчення роману в школах Дніпропетровщини

Дніпропетровщина має багату історію та культуру, вивчення літературних творів стає важливою ланкою у розумінні творчої спадщини та духу цієї області.

Розробка уроку за романом І. Власенко «Чужі скарби» створена вперше. Пропонуємо цей твір до вивчення на уроках української літератури в 11 класі (3–4 чверті).

Конспект уроку для 11 класу

Тема: Роман І. Власенко «Чужі скарби»

Мета

Навчальна: ознайомити учнів із життєвим і творчим шляхом І. Власенко, допомогти усвідомити ідейно-художню значимість її роману;

Розвивальна: розвивати творчі, пошуково-дослідницькі здібності школярів; вміння характеризувати персонажів, грамотно висловлювати думки, критично мислити, аналізувати, робити певні висновки;

Виховна: виховувати почуття патріотизму, гуманності, прагнення духовно збагачуватись; формувати такі моральні цінності як: добро, чесність, силу духу, цілеспрямованість, безкорисливість; виховувати любов до літератури рідного краю.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Методи й прийоми: слово вчителя, бесіда, «Мікрофон», добір цитат, робота в групах, робота зі словником.

Обладнання: медіа-презентація за твором, паперовий примірник роману, епіграф до уроку.

Хід уроку

- Настановчо-мотиваційний етап

I. Мотивація навчальної діяльності

Іноді люди шукають скарби, а знаходять себе...

Ірина Власенко

Прокоментуйте епіграф до уроку.

II. Повідомлення теми і мети уроку.

- Операційно-пізнавальний етап

III. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу.

1) Випереджувальне завдання: знайомство з біографією та творчістю письменниці (підготовлений учень (чи група учнів) подає коротку презентацію життєвого та творчого шляху І. Власенко) За бажанням можна подати її у формі інтерв'ю.

Народилася майбутня письменниця 24 жовтня 1965 р. у м. Кривий Ріг у родині військового та вчительки. Навчалася в школі № 20 м. Кам'янське. Після закінчення (1983 р.) вступила до Київського національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова на факультет російської філології. Довгий

час працювала вчителем, потім менеджеркою з продажів у різних компаніях. З 2002 р. живе в Києві. Серед захоплень І. Власенко можна виділити популярну психологію, письменниця веде свій блог, де розмірковує і пише статті на морально-етичні теми: про психологію стосунків, кохання, виховання, відомих постатей історії, про свої книги, що вже вийшли. В дитинстві захоплювалася музикою: «Пам'ятаю себе в дитинстві, коли я могла годинами сидіти перед піаніно і безкінечно повторювати одну і ту саму музичну фразу, доводячи її звучання до досконалості. Особливо мені подобалися форшлаги, просто шаленіла від їх чепурної вишуканості. Робота над мовою великого роману децю нагадує оте сидіння перед інструментом» [11].

З 2012 р. працює вчителькою зарубіжної літератури в «Центрі дистанційної освіти «Джерело».

Свої твори спочатку писала російською, проте після Революції гідності свідомо пише українською.

У 2006 р. вперше спробувала себе у біографічному жанрі, написавши збірку новел «Андрій Подшивалов». У 2015 р. в світ вийшов роман «Синдром зародка», який підіймає гострі соціально-психологічні проблеми сучасності, зокрема покинутих дітей та абортів. З 2016 р. письменниця бере участь у колективному проєкті видавництва КМ-букс в серії короткої прози «Дорожні історії». В 2018 р. у видавництві «Vivat» вийшов роман «Чужі скарби», роком раніше рукопис цього твору на «Коронації слова» отримав відзнаку від Київського університету ім. Б. Грінченка за розкриття суспільної проблеми, а в 2019 р. І. Власенко за цей роман отримала Державну премію ім. М. Гоголя. У 2019 р. диплом «Коронації слова» отримав роман «Всередині яблука». Був дуже плідним 2020 р., адже тоді вийшов роман «Квітка з Манхеттена» (присвячений Квітці Цісик, американській співакці українського походження), книга «Учителька німецької», також була започаткована серія «Мистецькі біографії» (складається з 5 книжок: «Квітка», «Саша», «Симон», «Утікач Тодось», «Хвиля»), в якій авторка художньо переосмислює життя видатних особистостей, використовуючи реальні свідчення сучасників, дослідників.

В 2023 році диплом переможця шостого Всеукраїнського літературного конкурсу ім. Григора Тютюнника в номінації «Проза» І. Власенко отримала за роман «Глибокі ріки течуть нечутно».

Творчість І. Власенко присвячена соціально-психологічним проблемам сучасності, які тісно пов'язані зі складною історією України.

Більше дізнатися про письменницю, познайомитися з її поглядами на світ, можна почитавши її особистий блог на платформі UA Modna: <https://vlasenkoirina.uamodna.com/>, де вона висвітлює своє бачення різноманітних тем і питань. Окрім того, пише і про свої твори, зокрема нас цікавить роман «Чужі скарби». Роман сповнений історичних екскурсів у минуле, а саме часи Ярослава Мудрого, де розповідається про Анну Ярославну, яка стала першою королевою Франції, тож на цьому сайті у І. Власенко є стаття й на цю тему, з якою за цікавості рекомендуємо ознайомитись. Також авторка має свою сторінку на Facebook, де пише цікаві речі, анонсує вихід нових книг тощо.

2) Робота у групах.

1 група – символіка назви роману, добір ілюстративного матеріалу з тексту, де видно розмірковування авторки на цю тему. *(Назва роману символічна, вона не про ті діаманти, які героїня з друзями знайшла в дитинстві, та які потім переслідували її все життя. Чужі скарби – це про неприйняття свого, небажання розуміти для чого воно тобі дано, слідування поклику відокремитися. Недарма ми народилися саме на своїй Батьківщині, твій скарб – це твоя країна, твоє кохання, це те, що завжди в твоєму серці куди б доля не занесла, треба лише вчасно це усвідомити)*

2 група – характеристика головних персонажів твору з доббором цитат, де розкривається їхній характер, мотивація вчинків тощо. Слід звернути увагу на зовнішній портрет героя, його вчинки, мову, ставлення до інших персонажів, внутрішній світ, а також як проявляється ставлення автора до свого героя, та ваше особисте ставлення до нього. *(Анні Щербініна, Петро та Ольга Щербініни, Наталі, Антуан, онук Антон, Ігор, Аннет).*

3 група – знаходження важливих топосів і локусів в тексті роману, обговорення їхньої семантики (*Кривий Ріг, Цибульківка, Париж, Монжерон, локус вокзалу, церкви та ін.*).

3) Бесіда. Визначення паспорту твору: теми, ідеї, проблематики.

- Корекційно-рефлексивний етап

IV. Закріплення й узагальнення опрацьованого матеріалу.

4) Робота зі словником.

Послугуючись онлайн-версією академічного тлумачного словника української мови в 11 томах за редакцією І. Білодіда, знайдіть там тлумачення слова «скарб» та вкажіть визначення, яке, на ваш погляд, найбільш стосується основної думки роману. За необхідності можна доповнити визначення своїми роздумами.

5) Евристична бесіда.

– Як би ви вчинили на місці героїв, якщо б опинилися на занедбаному горіщі та знайшли там чужі скарби?

– На які справи використали скарби головні герої?

– Чи прослідковуєте ви упродовж твору еволюцію характерів головних персонажів? Як вони змінюються після екстремальних життєвих обставин?

– Чи впливає, на вашу думку, місце на людину?

– Уявіть, що Анні не виїжджала із Парижу до батька в Україну, як би тоді склалася її доля? Чи була б вона щасливою?

– Які історичні події представлені в творі?

– Чи актуальний роман для нашого часу?

V. Підсумок уроку та рефлексія.

б) Вправа «Мікрофон».

– Мене вразило (мені запам'яталося)...

– Мені сподобалось / не сподобалось на уроці...

– Що нового ви відкрили для себе на цьому уроці?

– Чи виникло у вас бажання познайомитися з іншими книгами І. Власенко?

7) Слово вчителя.

Отже, підсумовуючи сказане, прошу задуматись над тим, що у пошуках чужих скарбів головне не загубити себе, і те, що вам по-справжньому цінне. Повертаючись до Анні Щербініної та її скарбів... Що їй дали ці коштовності? Себе. Так ми поступово повертаємось до епіграфу уроку: *«Він (скарб) подарував мені набагато більше, ніж забрав... Найголовніше: він повернув мені Анні Щербініну, ту, якою я була колись. Іноді люди шукають скарби, а знаходять себе...»* [12, с. 313].

Саме у місті Париж Анні розуміє свою справжню любов до землі, легенди про яку вона із захопленням слухала спочатку від бабусі, потім читала про неї будучи в Санлісі, пізніше вже будучи студенткою Сорбонни чула від коханого П'єра. До землі, повернення до якої зруйнувало її паризьке блискуче майбутнє та кохання, але дало усвідомлення іншого. Антон у Франції усвідомлює, що та краса навколо, якою він насолоджується, яку він полюбив, – це скарби, але не його, а чужі скарби. Його скарб – це та земля, де він народився.

Сьогодні ми з вами познайомилися з талановитою письменницею криворізького походження Іриною Власенко, розглянули її роман «Чужі скарби», рекомендую вам на цьому не зупинятися, якщо ви зацікавилися, то мерщій прочитайте й інші її твори, пориньте в творчу спадщину авторки.

VI. Повідомлення домашнього завдання.

Написати твір-роздум на тему: «Скарб для мене – це...», **або**

Створити буктрейлер за романом чи власну екранізацію будь-якого фрагменту.

Отже, роман І. Власенко «Чужі скарби» є цікавим предметом дослідження й обговорення для учнів старшої школи, зокрема 11 класу, адже він має високий виховний потенціал. У творі багато таких життєвих ситуацій, які можна інтерпретувати на власний досвід, уявляти як би ви вчинили в тій чи іншій ситуації, становищі, та до чого б це призвело.

Створення буктрейлера чи екранізації фрагменту є дуже корисним творчим завданням для учнів, адже повністю залучає їхню фантазію та уяву, творче мислення. Це завдання також виконує важливу функцію – популяризацію твору. Адже демонстрація відео батькам, друзям, однокласникам, його публікування на різноманітних платформах, зокрема YouTube, це все продовжує «життя» твору, тому що будь-який твір «оживає» лише тоді, коли його читають, обговорюють, критикують тощо.

Висновки до другого розділу

Роман І. Власенко «Чужі скарби» є надзвичайно цінним художнім твором, що присвячений актуальним проблемам національної ідентичності українців, кристалізації самоідентифікації у свідомості емігрантів. Наразі особливо актуальним у зв'язку з активною фазою війни в Україні.

У тексті багато різнопланового краєзнавчого матеріалу, який охоплює Криворізький край і Дніпропетровщину загалом. Це й історичні факти, довідки з наукових джерел, перекази й легенди тощо. Ці аспекти вивчення є надзвичайно важливими для патріотичного виховання молодого покоління, зрощування почуття любові й пошани до Малої Батьківщини.

Події твору відбуваються в декількох місцях, зокрема в Кривому Розі, в селі Цибульківка, в Парижі та ін. А кожне місто має свою специфічну мову, воно «говорить» будівлями, вулицями, площами, садами, людьми, історією, міфами та легендами. Тому при вивченні творів треба обов'язково звертати увагу на просторові символи.

Просторово-часова структура художнього твору відображає політичні, ідеологічні, моральні погляди автора, а також сприйняття історії в конкретну епоху та літературні традиції, до яких належить автор. Центральним елементом просторово-часової організації і тривалості сюжету є змалювання доль головних героїв.

Домінантними концептами часопростору є: модальність часу (минуле, теперішнє і майбутнє), його структура (циклічний, лінійний), тип простору

(«відкритий», «замкнений», «свій», «чужий»), хронологізація часу, структура простору та його масштаби («топос», «локус»). Серед літературознавців утвердилося трактування терміна «локус» як обмеженого простору у складі необмеженого («топос»). Тобто це визначена ієрархія, де «топос» це абстрактна відкрита одиниця простору, а «локус» – досить конкретна неабстрактна одиниця (парк, садиба, будинок, вулиця тощо).

Представляючи цей роман на уроці літератури, ми повинні разом з учнями поринути у цей неповторний художній спільний простір вслід за автором. Твір має велику виховну, пізнавальну, історичну, суспільну цінність, він сприятиме вихованню в учнів інтересу до історії Кривого Рогу, його сакральних просторових одиниць, розвитку патріотичних почуттів, а тому повинен бути об'єктом розгляду в шкільному курсі літератури рідного краю. Методичним результатом нашої праці став конспект уроку для 11 класу за романом І. Власенко.

ВИСНОВКИ

Отже, наше дослідження було спрямоване на аналіз роману І. Власенко «Чужі скарби» в контексті уроків літератури рідного краю, за результатами можна зробити ряд узагальнень.

Літературне краєзнавство – це специфічна галузь науки про літературу, предметом якої є вивчення літературних творів та фольклорної спадщини, художніх образів, навіяних історичними подіями, звичаями, традиціями, природою, побутом і людьми рідного краю. Твори, які винесені на уроки літератури рідного краю, мають неповторний художній топос – спільний простір, у якому можлива подорож у часі.

Методологію та проблеми вивчення літературного краєзнавства в школі розглядали такі вчені, як-от: А. Абдулаєва, Т. Бондаренко, Г. Веденеєва, М. Горда, Л. Куценко, Є. Пасічник, В. Романько, Н. Рудницька, Г. Токмань, О. Фесенко, В. Шуляр та ін.

Літературно-краєзнавчу роботу доцільно проводити на власне на уроках літератури рідного краю, які обумовлені окремими годинами навчальної програми, на уроках української літератури, де учні мають змогу отримати елементи, «вкраплення» краєзнавчої інформації, що є дотичною до теми, що вивчається, під час позакласних заходів та факультативних занять. Активність учнів на таких уроках може бути високою в тому разі, коли учень стає активним учасником пошукової роботи, а не просто спостерігачем і пасивним суб'єктом навчання. А це вимагає від учителя додаткових зусиль, часу, використання різноманітних методів, форм, прийомів, які будуть ефективними саме в цій ситуації, інтерактивних платформ та завдань тощо.

В 5–9 класах слід застосовувати такі методи і форми організації навчання, як-от: бесіда, художня розповідь, екскурсія, зустріч із письменником, інсценізація, театралізація, рольова гра, підготовка повідомлень учнями, словесне малювання, творчий переказ, створення сенкану, створення буктрейлера, «заповнення» соц-мережі писменника та ін. У 10–11 класах, окрім

вищеперелічених видів роботи, які також доречно вводити, цікавими є лекція, проблемний семінар, бесіда, диспут та ін.

Усе, що є якимось чином дотичне до письменника є цікавим і потребує уваги. Це може бути лист чи автограф від нього, екскурсія до місця, де він перебував, опрацювання блогу (якщо такий є) тощо. Усе це допомагає краще ідентифікувати митця, «наблизитися» до нього, усвідомити його творчість і зрозуміти тісний зв'язок літератури із сучасністю.

Літературна карта Криворіжжя має багато представників, серед яких: Л. Баранова, А. Білий, І. Бузько, Л. Голота, В. Гриценко, Г. Гусейнов, О. Зоря, М. Миколаєнко, М. Скиба, О. Стариков, Л. Челнокова та ін. Свою увагу ми зосередили на творчості найбільш відомих із них. Літературний спадок цих письменників має великий жанровий, тематичний та віковий діапазон, що сприяє широким можливостям та потенціалу методичних розробок. Із аналітичного огляду конспектів уроків літератури рідного краю вчителів (Л. Бокай, Г. Булгакової, Я. Зинов'євої, С. Кривенко) можна сказати, що є багато цікавих та інформативних напрацювань, матеріалів, які періодично включають творчі та інтерактивні завдання, але все ж носять переважно інформативний характер, де вчитель доносить майже весь масив інформації, тому бажано активніше залучати учнівську діяльність, використовувати випереджувальні завдання, адже саме це сприяє якісному усвідомленню, запам'ятовуванню, покращує вміння самостійної, пошукової роботи, роботи в групах тощо.

Роман І. Власенко «Чужі скарби» є надзвичайно цінним художнім твором, що присвячений актуальним проблемам національної ідентичності українців, кристалізації самоідентифікації у свідомості емігранта. Наразі особливо актуальним у зв'язку з активною фазою війни в Україні, коли багато наших земляків вимушено опинилися далеко від рідної землі.

У тексті багато різнопланового краєзнавчого матеріалу, який охоплює Криворізький край і Дніпропетровщину загалом. Це й історичні факти, довідки з наукових джерел, перекази й легенди тощо. Ці аспекти вивчення є

надзвичайно важливими для патріотичного виховання молодого покоління, зрощування почуття любові й пошани до Малої Батьківщини.

Події твору відбуваються в декількох місцях, зокрема в Кривому Розі, в селі Цибульківка, в Парижі та ін. А кожне місто має свою специфічну мову, воно «говорить» будівлями, вулицями, площами, садами, людьми, історією, міфами та легендами. Тому при вивченні творів треба обов'язково звертати увагу на просторові символи та часові координати.

Просторово-часову структуру в художніх творах досліджували Ю. Безхутрий, Д. Боклах, І. Вихор, І. Козлик, І. Лисенко, І. Набитович, Л. Пилипюк, І. Ткаченко, Ф. Штейнбук та ін. Дослідження цієї структури вказує на політичні, ідеологічні, моральні погляди автора, а також сприйняття історії в конкретну епоху та літературні традиції, до яких належить письменник. Центральним елементом просторово-часової організації і тривалості сюжету є змалювання долі головних героїв. Домінантними концептами часопростору є: модальність часу (минуле, теперішнє і майбутнє), його структура (циклічний, лінійний), тип простору («відкритий», «замкнений», «свій», «чужий»), хронологізація часу, структура простору та його масштаби («топос», «локус»).

Серед літературознавців утвердилося трактування терміну «локус» як обмеженого простору у складі необмеженого («топос»). Тобто це визначена ієрархія, де «топос» це абстрактна відкрита одиниця простору, а «локус» – досить конкретна неабстрактна одиниця (парк, садиба, університет, будинок, вулиця, кав'ярня тощо).

Також згідно з ідеями М. Оже, у сучасному світі існують «місця» та «не-місця». Розрізняючи їх між собою, французький науковець вказує на побутування певних «географічних метафор», за якими й місцеві жителі, й туристи ідентифікують простори, пов'язуючи між собою будівлі, визначні пам'ятки, їхню історію та ідентичність тих, хто в цих місцях народився, проживав.

У дослідженні просторової семантики роману І. Власенко «Чужі скарби» можна помітити певну «локальність» розгортання подій, яку варто

кваліфікувати як місце перетину часових та просторових рядів твору. З погляду сюжету та композиції саме тут відбуваються доленосні зустрічі чи прощання, зав'язуються інтриги, відбуваються розв'язки, ведуться важливі діалоги тощо. У творі це такі локуси як: Люксембурзький сад у Парижі, Східний вокзал, Замок у Монжероні, село Цибульківка Дніпропетровської області та ін.

Наприклад, *вокзал* у романі – це певний екзистенційний простір, який вміщує в собі широкий спектр емоцій та почуттів. Це метафора життя, яка відображає нашу постійну дорогу, переходи та зміни; точка неповернення, простір вирішального вибору. А локус *саду* в конкретному випадку може бути символом життєвого колообігу, який замкнувся у місці початку. *Церква* є місцем єднання, захисту і сили емігрантів під час війни.

У багатьох творах, які рекомендуються до розгляду на уроках літератури рідного краю, письменники використовують так звані маркери територіальної ідентичності, які слід розуміти як «певні соціофакти, що вказують на просторову структуру територіальної ідентичності жителів міста» [40, с. 34]. Маркерами регіональної ідентичності можуть бути особливості ландшафту, природи, побуту, затребуваність певної професії на території, історичні події тощо. Всі вони увиразнюють образ місцевості, формують психологічну основу для відчуття мешканців.

Методичним результатом нашої праці став конспект уроку для 11 класу за романом І. Власенко. Навчальною метою, яку ми поставили перед собою, було ознайомити учнів із життєвим і творчим шляхом І. Власенко, допомогти усвідомити ідейно-художню значимість її роману, для цього були використані такі методи як-от: слово вчителя, бесіда, «Мікрофон», добір цитат, робота в групах, робота зі словником. Побудований урок з урахуванням усіх етапів роботи (настановчо-мотиваційного, операційно-пізнавального та корекційно-рефлексивного). Важливим є застосування творчих завдань, які розвиватимуть креативність, уяву, фантазію, винахідливість учнів; питань, які потребують розмірковування, розгорнутої власної відповіді.

Отже, роман І. Власенко «Чужі скарби» має велику виховну, пізнавальну, історичну, суспільну цінність, а тому заслуговує бути об'єктом розгляду в

шкільному курсі літератури рідного краю для 11 класу. Твір сприятиме інтересу школярів до історії Дніпропетровщини, її сакральних просторових одиниць, розвитку патріотичних почуттів.

Перспективи подальших літературознавчих досліджень убачаємо в аналізі поетики твору, а також у комплексному аналізі творчості І. Власенко загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Артеменко А. Онтологія топосу. *Наукові записки. Серія «Філософія»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». 2014. Вип. 15. С. 84–87.
2. Балабко О. Мальви у Вічному місті: Стежками українців у світах : есеї, нариси, зарисовки. Київ : Фенікс, 2006. 348 с.
3. Баранова Л. Сонячні стежини. Кривий Ріг : Видавничий дім, 1998. 52 с.
4. Богданова О. Топографічний образ міста у прозі М. Хвильового та романі «Берлін. Александерплатц» А. Дьобліна. *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія «Іноземна філологія»*. 2014. Вип. 126. Ч. 1. С. 28–34
5. Боклах Д. Дефініції і взаємозв'язок категорій топосу, локусів, хронотопу міста та їх реалізація у міському тексті художнього твору. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Філологія*. 2016. Вип. 74. С. 249–257.
6. Бровко О., Богданець-Білоskalенко Н. Повернення можливе: роман Ірини Власенко «Чужі скарби». Чернівці : Вид. дім «Букрек», 2018. С. 86–90.
7. Булгакова Г. Бояничі рідного краю. Кривий Ріг. 2012. 23 с. URL : <https://urok.osvita.ua/materials/literature/27817/>
8. Булгакова А. Топіка у літературному процесі: посіб. Гродно : ГрГУ, 2008. 107 с.
9. Бурлаков С. Криворізькі горизонти: Історико-краєзнавчий нарис до 225-річчя міста Кривого Рогу. Дніпро : Пороги, 2000. 128 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
11. Власенко І. Не варто шукати «Чужі скарби», якщо є свої. [Ел. ресурс]. URL : <https://uamodna.com/articles/ne-var-to-shukaty-chuzhi-skarby-yakscho-e-svoyi/>
12. Власенко І. Чужі скарби. Харків : Віват, 2018. 320 с.

13. Грабар Н. Зміст, завдання та об'єкти вивчення літературного шкільного краєзнавства. Розмаїтості. 2018. С. 26–27.
14. Гусейнов. Г. Одісея Шкіпера та Чугайстра: Окупаційний роман. Київ : Ярославів Вал, 2015. 416 с.
15. Гусейнов Г. Принцеси революції: повісті. Київ : Ярославів Вал, 2017. 392 с.,
16. Гуссерль Е. Формальна і трансцендентальна логіка. Досвід критики логічного розуму ; пер. з нім В. Бурлачук. Київ : Довіра, 1993. С. 67–68.
17. Довженко О. Поема про море. 1956. 74 с.
18. Дояр Л. Криворіжжя – рідний край : сторінки історії. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. 147 с.
19. Дояр Л. Поетичне обличчя Кривого Рогу. *Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки*. 2014. Вип. 11. С. 103–109. URL : <http://ikp.nmu.org.ua/pdf/2014/15.pdf>
20. Енциклопедія історії України : у 10 т. ; гол. редкол. В. Смолій / Верменич Я. Ненаситецький поріг. Т. 7. Київ : Наукова думка, 2010. С. 368
21. Енциклопедія сучасної України. Том 5. URL : <https://esu.com.ua/article-29144>
22. Ігнат'єва С. Є. Топоси й локуси як складники щоденникової моделі. Психолінгвістика. Психологія. Мовознавство. *Соціальні комунікації*: зб. наук. праць. Держ. вищ. навч. закл. «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди». 2015. Вип. 17. С. 176–183.
23. Ідентичність: текстуальні виміри: кол. Монографія ; за ред. О. Бігун Івано-Франківськ : вид. Кушнір Г. М., 2021. С. 27–49.
24. Калиняк М. Урбаністична топоніміка Франкової прози: трансформація реального топосу в художній. *Українське літературознавство*. 2014. Вип. 78. С. 69–76.
25. Карповець М. Місто як світ людського буття. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. 258 с.
26. Качур В. Використання сучасних підходів до вивчення літератури рідного краю. URL : <https://oin.in.ua/vyvchennya-literatury-ridnoho-krayu/>

27. Козороз Н. І. Формування загальнолюдських і національних цінностей учнів шляхом літературного краєзнавства. Великі Будища, 2022. 164 с.
28. Коломієць Н. Є. Регіональні маркери сучасної дитячої літератури Криворіжжя. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2020. Вип. 14. С. 129–136.
29. Коломієць Н. Є., Яременко Н. В. Структура та семантика опозиційних топосів «місто – село» в українській та зарубіжній прозі сер. – другої пол. ХІХ ст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія № 51 том 2. 2021. С. 48–52.
30. Коноваленко І. Ю. Локуси та топоси в романі Степана Процюка «Тотем». *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. Філологічні науки*. 2013. № 2(2). С. 38–43. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_2\(2\)_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_2(2)_9)
31. Кононенко П. Феномен Любові Голоти. *Слово про літературу та письменників Придніпров'я* / Упоряд. Леся Степовичка. Дніпро : Дніпрокнига, 2005. С. 325–326.
32. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова : монографія. Львів : ПАІС, 2012. 344 с.
33. Копистянська Н. Х. Час / художній час: до питання про історію поняття і терміна. *Вісник Львівського університету: Серія філологічна*. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. Вип. 44. Ч. 1. С. 219–229.
34. Кудряченко А. І., Рудич Ф. М., Храмов В. О. Геополітика : підручник. Київ : МАУП, 2004. 296 с.
35. Курціус Е. Р. Європейська література і латинське середньовіччя ; пер. з нім. А. Онишко. Львів : Літопис, 2007. 752 с.
36. Лисенко А. В. Роль і місце літературного краєзнавства у процесі відродження національної школи. *Літературне краєзнавство: проблеми, пошуки, перспективи*. Полтава : ПДПУ, 2002. С. 131–138 с.
37. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.

38. Мельник Н. Г. Криворіжжя і сучасна дитяча література. *Філологічні студії. Науковий вісник КНУ* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2012. Вип. 7. Ч. 2. С. 205–215.
39. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. 272 с.
40. Олійник Я. Б. Методичні підходи до дослідження територіальної ідентичності населення. *Український географічний журнал*. 2013. № 3. С. 34–39.
41. Омельченко Г. М. Спогади лоцмана порогів Дніпрових. Дніпро : Січ, 1998. 159 с.
42. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах. Київ : Ленвіт, 2000. 384 с.
43. Пилипюк Л. А. Реально-топографічний простір у творчості Оноре де Бальзака. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія «Філологічні науки». 2015. Вип. 5. С. 363–374.
44. Поетичні голоси мого краю. Любов Баранова як майстер ніжної лірики, як співець вселюдської любові. URL : <http://surl.li/ncuqq>
45. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: науковометодичний посібник ; за ред. О. І. Пометун. Київ : АСК, 2004. 192 с.
46. Савченко В. Любов Голота. Про неї. *Антологія поезії Придніпров'я*. Дніпро. 1999. С. 20–21.
47. Самойленко Г. В. Збірник до 80-річчя з дня народження: бібл. показ. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. 131 с.
48. Словник української мови : в 11 т.. Київ : Наукова думка, 1973.
49. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу. Київ : Рад. школа, 1976. 654 с.
50. Ткач Л., Рибалко І. Літературознавчий аспект категорії «топос» на прикладі української літератури fin de siècle. *Молодий вчений*. 2015. № 1 (16). С. 186–189.
51. Токмань Г. Екзистенціально-діалогічне прочитання художнього тексту. Вибрані студії. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2016. 336 с.

52. Тронько П. Т. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська обл. Київ : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1967. 959 с.
53. Трощинський В. П., Шевченко А. А. Українці в світі. Київ : Вид. дім «Альтернативи», 1999. С. 170–174.
54. Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ, 1981. Т. 31. С. 33–42.
55. Хрестоматія з історії педагогіки. Частина І. Віт. школа і педагогіка / наук. ред. А. Сбруєва. Суми : СДПУ ім. А. Макаренка, 2003. 299 с.
56. Челнокова Л. Ящірка Зі. Кривий Ріг : Саксагань, 2002. 80 с.
57. Штейнбук Ф. Прологомени до студій тілесної топосфери. *Теоретична і дидактична філологія : Зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький : ПХ ДПУ, 2014. Вип. 18. С. 286–294.*
58. Шуляр В. Уроки літератури рідного краю: технологія підготовки та проведення. *Дивослово*. 2003. № 7. С. 34–39.
59. Яворницький Д. І. Дніпрові пороги. Дніпро : Промінь, 1989. С. 51–53.
60. Auge M. Non-place: introduction to an anthropology of supermodernity / translated by John Howe. London : Verso, 1995. 124 p.
61. Modern Movement of Science: Proceedings of the 15th International Scientific and Practical Internet Conference. FOP Marenichenko V. V., Dnipro, 2023. 626 p.
62. Strakauskaitė N. Kultūros kraštovaizdis prie Kuršių marių. Klaipėda : Klaipėdos universiteto leidykla, 2010. 255 p.
63. Tuan Yi-Fu. *Przestrzen i miejsce*. Warszawa, 1987. 251 p.